

Saša Hajzler*

»Zgodovina od spodaj« med historiografijo in emancipatornim političnim projektom**

POVZETEK

Prispevek v prvem delu teoretično opredeli »zgodovino od spodaj«, kritično analizira njeno umeščenost kot pristop znotraj širšega zgodovinoписja in klasifikacijo znotraj ožjega okvira politične zgodovine. S tem članek prispeva k natančnejši tipizaciji in sistematizaciji teorije »zgodovine od spodaj«. V drugem delu se osredotoča na vlogo in emancipatorni politični potencial »zgodovine od spodaj« v kontekstu skupnostnih zgodovin. Konkretnije opredeli samozgodovinjene kot orodje emancipatornega političnega projekta zapostavljenih družbenih skupin. Osredotoča se na študijo primera anarhistične skupnosti in »zgodovino od spodaj« v vlogi orodja politične emancipacije. Na ta način članek začrta potencialne raziskovalne poti za pomanjkljivo obdelano polje politične »zgodovine od spodaj« ter sooči in analizira sistematične napetosti njenih kategorizacij.

Ključne besede: »zgodovina od spodaj«, aktivistično zgodovinoписje, skupnostne zgodovine, politična emancipacija

ABSTRACT

“HISTORY FROM BELOW” BETWEEN HISTORIOGRAPHY AND AN EMANCIPATORY POLITICAL PROJECT

The following article theoretically delineates “history from below”, critically analyses its position within broader historiography, and revises its conceptual placement in the narrow

* Mlada raziskovalka, Inštitut za novejšo zgodovino, Privoz 11, 1000 Ljubljana; doktorska študentka, Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistiko (program Zgodovina Evrope in Sredozemlja), Titov trg 6, 6000 Koper; sasa.hajzler@inz.si

** Raziskava je bila izvedena v okviru raziskovalnega programa P6-0281 *Politična zgodovina*, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno in inovativno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

context of political history, contributing to its concrete typification and systematisation. The article further explores the role of "history from below" in the context of community history. It concretely approaches the process of writing one's history as a tool for the emancipatory political projects of neglected social groups through the case study of a local anarchist community. In this way, the article outlines the potential research paths for the insufficiently addressed field of "history from below" within political history while confronting systematic tensions regarding its categorisation.

Keywords: "history from below", activist historiography, community histories, political emancipation

Uvod

»Zgodovina od spodaj« je tako distinktivni historiografski pristop kot uveljavljen znanstveni korpus.¹ Pričujoči prispevek temu prišteje tudi njen pomen emancipatornega političnega projekta skupnosti. Pristop politične »zgodovine od spodaj« se osredotoča na delovanje in mišljenje skupnosti in posameznikov, katerih habitus se v odnosu do centra, aparata ali hegemonia politične moči nahaja »spodaj« in ki sebe razumejo kot subjekte ali delujoče akterje s specifično aktivno vlogo v političnem imaginariju lastnega ter širšega političnega okolja. To opredelitev »zgodovine od spodaj« je lažje razumeti s pomočjo njenega umeščanja v pojmovno-kategorialni ustroj politične zgodovine. Zato v prvi vrsti problematiko obravnavam teoretično: z metodo analitične revizije opravim pregled posameznih koncepcij v znanstveni in strokovni literaturi na temo »zgodovine od spodaj« ter opredelim temeljna pojmovno-klasifikacijska neskladja. V prispevku se nato kritično opredelim do problema nesistematičnega tolmačenja »zgodovine od spodaj« skozi njeno enačenje z mikrozgodovino in zgodovino vsakdanjega življenja. Teoretični obravnavi »zgodovine od spodaj« sledi osredotočanje na aktivistično in skupnostno zgodovinopisje. Na primeru mreže samoniklih političnih avtonomističnih in lokalnih anarhističnih skupnosti obravnavam *samozgodovinjene* kot orodje »zgodovine od spodaj«. V drugem delu prispevka konkretnije obravnavam tenzijo med razumevanjem »zgodovine od spodaj« z vidika historiografije in njeno uporabo kot emancipatornim² projektom skupnosti. Tako »zgodovino od spodaj« interpretiram ne le v njeni vlogi korektiva konvencionalne zgodovine, temveč kot ključni dejavnik pri sooblikovanju natančnejše historične vednosti o političnih procesih in akterjih v družbenopolitičnem prostoru.

1 Kot znanstveni korpus predstavlja »zgodovina od spodaj« skupek produkcije zgodovinarjev v obliki nakopičene zgodovinske vednosti ter specifičnih zgodovinskih virov ustvarjalcev »zgodovine od spodaj«.

2 Mišljena je emancipacija od neenakopravnega položaja nekaterih političnih pojavov v zgodovinopisju, zaradi česar so obveljali kot marginalizirani. Težnja po emancipaciji tako cilja k razgaljanju globokih korenin vztrajnih strukturnih neenakosti in nepravčnosti.

Teoretična opredelitev »zgodovine od spodaj«

Eden izmed načinov, na katerega je zgodovina postala znanstvena disciplina, je potekal preko njenega uokvirjenja in zamejevanja v razponu potreb specifičnega zgodovinskega časa in konteksta, znotraj katerih se je pisala. S tem sta se t. i. »opazovalo« zgodovinskega diskurza in njeno (zgodovinsko skonstruirano) »gibalo« nevarno približali drugo drugemu: zgodovina je bila takšna, kakršni so bili pogoji, pod katerimi je bila skonstruirana in znotraj katerih je delovala. Taka sestava je zgodovini snovala temelje, perspektive, načela in omejitve. Uokvirjala pa je tudi metode, kategorialni aparat in referenčna polja, znotraj katerih je lahko ta bivala in se razvijala.³ Primer tega je zgodovina nacionalnih držav. To so »potrjevale« že same razmere časa, v katerih je nastajala, medtem ko je bilo njeno zamišljanje in pisanje v rokah vladajočih skupnosti in razredov. Sčasoma so razvojni zgodovinski procesi pripeljali tudi do sprostitve uzanc ter obogatitve in razširitve (t. i. demokratizacije) zgodovine s celim spektrom tipologij, orientacij in paradigem. Politični zgodovinar Jon Lawrence je zato poudaril »pretirano stališče, da obstaja toliko pojmovanj zgodovine, kolikor je zgodovinarjev«,⁴ ki se »ne nujno strinjajo glede običajnih vprašanj teorije in metode, temveč tudi glede tega, kaj bi sploh moral biti njihov osnovni predmet«. ⁵ Lawrence je pomenljivo nadaljeval, da je »za nekatere [...] prava politika stvar, rezervirana za oblikovalce politik in vladne funkcionarje, za druge pa je stvar vsakdanjega življenja, gonilna sila za individualnimi in kolektivnimi težnjami v množični družbi«. ⁶ Ravno to zadnje razumevanje politike je bilo v ospredju interesov marksističnih zgodovinarjev. Upirali so se dominantno-diskurzivnim historiografskim silnicam in zgodovino preusmerili k »nižjerazrednemu« agensu ter tolmačenju dogodkov s historično-materialistične perspektive. S tem so pripravili podlago za »zgodovino od spodaj«, katere pojmovanje kot kritike »zgodovine velikih mož in junaštva« je le delno precizno. Poleg dialektičnega odnosa do t. i. »diplomatske zgodovine«⁷ se je »zgodovina od spodaj« osredotočala na avtonomni agens in njegove stvaritve v lastnem in širšem svetu, kakor ga ta ustvarja.

Ne glede na ta »ustvarjalni element« so se tenzije med tema dvema načinoma preučevanja zgodovine vzdrževale v času: zgodovinarji »ljudske« politike so se upirali »visoki politiki« sveta elit, medtem ko so bili zgodovinarji »visoke politike« posredno ali neposredno kritični do enakopravne obravnave »političnih nepomembnežev«. A kljub antagonističnim vsebinam obe poddisciplini politične zgodovine v praksi nista povsem ločena svetova. Ker pa je politično zgodovino težko rekonceptualizirati tako,

3 Kot je poudaril zgodovinar Richard D. Brown: »Dejstvo, ki ga mnogi od nas raje ne bi priznali, je, da zgodovinarje, tako kot druge ljudi, oblikujejo trendi«. – Več Richard D. Brown, »Microhistory and the Post-Modern Challenge«, *Journal of the Early Republic* 23, št. 1 (2003): 1–20.

4 Jon Lawrence, »Political History«, v: *Writing History: Theory and Practice*, ur. Stefan Berger et al. (London, New York: Oxford University Press, 2003), 183.

5 Ibidem.

6 Ibid.

7 Včasih pojmovana kot rankejevska zgodovina (tako kot je bilo). Diplomatska zgodovina je najbolj klasična oblika zgodovine, ki preučuje »visoko politiko« pooblaščenih struktur za zastopanje narodov ali držav kot gibalno silo kontinuitet in sprememb v politiki.

da enakopravno zajema tako vprašanja elit kot politik »od spodaj«, je z vidika pravičnega zastopanja političnih agensov ključna vpeljava »zgodovine od spodaj«. Ta je v svetovnem zgodovinopisju razumljena bolj kot derivat socialne⁸ in ne politične zgodovine, izenačuje pa se predvsem z »ljudsko zgodovino«, ki se je od sedemdesetih let prejšnjega stoletja do danes, predvsem v zadnjem desetletju, med zgodovinarji močno popularizirala. Že hiter arbitraren pregled nabora zgodovinopisne literature pokaže na množstvo naslovov, ki »ljudskost« postavljajo v ospredje.⁹

Izhodišče za »ljudsko zgodovino« v okviru »zgodovine od spodaj« sicer lahko poiščemo v številnih različnih fenomenih, odvisno od družbenopolitičnih ali kulturnih pogojev in kriterijev za njeno opredelitev. Ne nazadnje je tudi zgodovinar Eric Hobsbawm »ljudstvo« opredelil bolj kot oznako, etiketo, in ne kot tehnični izraz, kar demonstrirajo primeri *Darjeeling: v iskanju ljudske zgodovine hribovja* (2022), pa tudi *Ljudska zgodovina oblačnja* (2022) in *Ljudska zgodovina plesa* (2022). Našteti primeri tako ilustrirajo dejstvo, da zgodovine »od spodaj« ustvarjajo tudi skupine brez deklarirane politične pripadnosti. Podoben primer iz širokega nabora literature predstavlja tudi *Zgodovina norosti z vidika norcev* (1982), kjer je že v naslovu evidenten agens »od spodaj«. Zgornje navedbe krepijo trditev, da je spekter »zgodovine od spodaj« pravzaprav razmeroma obsežen.

Njena najbolj uveljavljena različica je britanska »zgodovina od spodaj«, ki je s svojim prebojem v šestdesetih letih 20. stoletja¹⁰ odprla kulturno-družbena vprašanja nižjih razredov in vsakdanjega življenja »preprostih ljudi«. Ta zgodovinopisni premik šestdesetih let ni zaznamoval le evropskega »Zahoda« ali severnoameriškega zgodovinopisja, temveč je kot globalni pojav deloval vzporedno po vsem svetu. Spodbujen s procesi epistemološke, politične dekolonizacije in osvoboditvenih bojev, je spremljal predvsem procese t. i. »tretjega sveta«.¹¹

Zgodovinsko-pojmovna analiza »zgodovine od spodaj«

O začetkih zgodovinenja od spodaj obstajajo različne interpretacije. Zasnova temeljnih smernic »zgodovine od spodaj« se po navadi pripisuje angleškemu

8 Ellen Kay Trimberger, »E. P. Thompson: Understanding the Process of History«, v: *Vision and Method in Historical Sociology*, ur. Theda Skocpol (Cambridge: Cambridge University Press, 1984), 211–43.

9 Takšni naslovi so: »Ljudska zgodovina Amerike« (1980), »Ljudska zgodovina sveta« (1999), po prelomu stoletja pa tudi: »Ljudska zgodovina antičnega Rima«, »Ljudska zgodovina vietnamske vojne« (2003), »Ljudska zgodovina mehiške revolucije« (2005), »Ljudska zgodovina tretjega sveta« (2007), »Ljudska zgodovina krščanstva« (2010), »Ljudska zgodovina francoske revolucije«, »Ljudska zgodovina druge svetovne vojne« (2012), »Ljudska zgodovina jedrskega zahoda« in »Ljudska zgodovina Škotske« (2014).

10 Radikalen duh šestdesetih let so zaznamovala množična gibanja ljudi. To je spodbudilo novo generacijo zgodovinarjev k intenzivnejšim analizam in interpretacijam pojavov od spodaj.

11 Znan tudi kot »svet v razvoju«, »nerazviti svet ali »globalni jug«. Vsa poimenovanja so del tekoče kritične razprave med različnimi disciplinami, neredko se uporabljajo izmenično, a niso sopomenke. Načeloma so vsi termini označevalci t. i. »subalterne« oziroma na neki način, sodeč po dinamikah vpliva in odločevalske moči, podrejenega sveta oziroma skupnosti znotraj globalne ureditve. »Tretji svet« pa je v nasprotju z drugimi termini po nekaterih ocenah označevalec, ki naj bi se vzpostavil kot pozitivna identiteta oziroma pojem, ki naj bi povezoval podrejene globalne skupnosti v občutku enakopravnosti do takrat dominantnih geopolitičnih struj.

zgodovinarju Edwardu Palmerju Thompsonu, ki je skupaj z Ericom Hobsbawmom in drugimi deloval znotraj britanske skupine zgodovinarjev komunistične partije.¹² S svojim esejem, naslovljenim *History From Below*, je že leta 1966 jasno nakazal njen obstoj,¹³ s kulturnim delom *The Making of The English Working Class* pa jo zakoličil v anale zgodovine in dolgoročno vplival na njen nadaljnji razvoj. V praksi so jo uveljavili marksistični zgodovinarji, katerih zajeten del je takrat deloval pod okriljem britanske akademske revije *The History Workshop Journal*¹⁴ v izdaji Oxford University Press. Leta 1976 ustanovljena revija je bila del istoimenskega gibanja za demokratizacijo zgodovine *History Workshop*.¹⁵ Vzor gibanja je bil takrat inovativni gledališki projekt *Theatre Workshop*. Projekt, ki ga je zastavila antielitistična gledališka režiserka Joan Littlewood,¹⁶ je spodbujal latentne ustvarjalne potenciale marginaliziranih skupnosti. Že hiter pregled arhivov *History Workshop* nam ponuja vpogled v desetletja zamišljanja, analiziranja in razvijanja marginaliziranih entitet s pomočjo pristopa »zgodovine od spodaj«. Preučevali so vprašanja čartizma, angleškega podeželja, perspektiv otrok, žensk, revščine in rasizma. V sredini devetdesetih let, pred usahnitvijo gibanja,¹⁷ pa so obravnavali tudi vprašanja anarhizma in skupnostnih zgodovin. Vendar marksistični zgodovinarji niso bili edini, ki so delovali na tem področju. Zgodovinarji francoske šole *Annales* so prav tako preučevali življenja in ideje ljudi, a gre pri njih predvsem za t. i. »zgodovino mentalitet«, za katero političnost in razredni agens ljudi nista bila bistvenega pomena.¹⁸

Poleg navedenih argumentov, ki začetke »zgodovine od spodaj« zarisujejo v obdobje šestdesetih let dvajsetega stoletja, je bila razširjena tudi teza, ki nastanek pogojev za njeno mišljenje umešča že v pozno 18. stoletje. Tako je Hobsbawm, ki je

-
- 12 Skupina zgodovinarjev komunistične partije (CPHG) je svoje delovanje začela kot pododdelek Komunistične partije Velike Britanije (CPGB). Vključevala je vplivne britanske marksistične zgodovinarje, ki so prispevali k »zgodovini od spodaj« v desetletju med 1946 in 1956. Kasneje se je preimenovala v še vedno aktivno *Socialistično zgodovinsko društvo*. – Več gl. »From Communist Party Historians' Group to Socialist History Society, 1946–2017,« *History Workshop*, 10. 4. 2017, pridobljeno 28. 8. 2023, <https://www.historyworkshop.org.uk/communism-socialism/from-communist-party-historians-group-to-socialist-history-society-1946-2017/>.
- 13 Thompson je esej objavil v *Times Literary Supplement* leta 1966. – Več gl. Jeffrey N. Wasserstrom, »New Ways in History, 1966–2006,« *History Workshop Journal* 64, št. 1 (2007): 271–94.
- 14 *The History Workshop Journal* je bil prvotno podnaslovljen kot »Časopis socialističnih zgodovinarjev«, nakar je bil spremenjen v »Časopis socialističnih in feminističnih zgodovinarjev«, preden je bil leta 1994 podnaslov povsem opuščen.
- 15 Gibanje *The History Workshop*, kot ga je zasnoval marksistični zgodovinar Raphael Samuel, je združevalo akterje v letne forume, ki so potekali med letoma 1967 in 1994. Forumi so bili posvečeni preučevanju in razvoju »zgodovine od spodaj« za uporabo kot orodje v levičarskih političnih kampanjah. Več na *About Us. History Workshop*, pridobljeno 28. 8. 2023, <https://www.historyworkshop.org.uk/about-us/>.
- 16 Režiserka Joan Littlewood, rojena 6. 10. 1914, umrla leta 2002, oklicana je bila za »mater modernega gledališča«. Oblasti so jo sicer imele za »provokativno«, predvsem pa je bila politična. Delovala je na polju gledališke umetnosti v povojnih časih, ko je svet teatra veljal za »teren« srednjerazrednih moških. S kantavtorjem in delavskim aktivistom Ewanom MacCollom – ter na podlagi pridobljene inspiracije v političnem aktivizmu med špansko državljansko in drugo svetovno vojno – sta skupaj ustanovila antielitistični *Theatre Workshop* ter zrušila meje med »popularnim« in »umetniškim« gledališčem. – Več gl. Nadine Holdsworth, *Joan Littlewood* (New York: Routledge, 2006).
- 17 »An Introduction & Index to the Material,« *History Workshop*, 5. 11. 2012, pridobljeno 29. 8. 2023, <https://www.historyworkshop.org.uk/public-history/the-history-workshop-archives-an-introduction>.
- 18 Robert Mandrou, »L'histoire des mentalités,« v: Patrick H. Hutton, »The History of Mentalities: The New Map of Cultural History,« *History and Theory* 20, št. 3 (1981): 237–59, <https://doi.org/10.2307/2504556>.

leta 1959 izdal monografijo »Razbojniki«, ¹⁹ pristop »od spodaj« razglasil za nasploh mogočega »šele od trenutka, ko so navadni ljudje postali stalni dejavnik pri sprejemanju takšnih odločitev in dogodkov. Ne samo med izjemnimi ljudskimi mobilizacijami, kot so revolucije, ampak vedno ali večino časa. Na splošno se to ni zgodilo vse do obdobja velikih revolucij ob koncu osemnajstega stoletja.«²⁰ Na to strujo se navezuje tudi indijski zgodovinar Sabyasachi Bhattacharya, ki »zgodovino od spodaj« iz osemnajstega stoletja veže na »čase evropskega romanticizma« in takratnih zgodovinarjev, ki so ravno v tem času »odkrili ljudi«, medtem ko so za rekonstrukcijo preteklosti uporabljali priljubljene kulturne vire, kot so balade, ljudske pesmi in zgodbe, miti in legende.²¹ Medtem pa so pospešeno nastajale tudi prve knjige z naslovi *History of the [...] people*, kjer se »people« v pomenu »ljudstva« pojavlja v kontekstu konstitutivnega elementa državnosti in različnih nastajajočih nacionalnih agend. Ti dogodki zaznamujejo 18. stoletje in potrjujejo tezo o približanju gibala in opazovala zgodovine za začetka prispevka. Na račun tega Bhattacharya sklene, da »ljudska zgodovina ni ne nova ne leva«.²²

Uveljavljen del širše teoretične razprave so tudi navedbe, da je »zgodovino od spodaj« pravzaprav skoval francoski zgodovinar Georges Lefebvre, medtem ko so jo britanski marksistični zgodovinarji le popularizirali. Argument v prid tej teoriji naj bi bila že sama Lefebvrova dela, ki so se empirično lotevala preučevanja kmečkega življenja tik pred revolucijo. V poglavju z naslovom *Kmetje severne Francije med francosko revolucijo* je tako Lefebvre orisoval različne odzive kmetov na revolucijo ter skušal razumeti njihove motive. Ta predmet raziskave je obravnaval tudi v monografiji *The Great Fear of 1789: Rural Panic in Revolutionary France* iz leta 1932, ki je ponekod obveljala za prvo besedilo »zgodovine od spodaj«.²³ Nekateri drugi pogledi na »zgodovino od spodaj« v prelomnem 18. stoletju pa jo primarno povezujejo z »lokalnimi zgodovinami«.²⁴ Lokalne zgodovine so tematsko zadevale neko skupnost, okolje ali družino. Z lokalno zgodovino se je lahko ukvarjal skoraj vsak, ki je imel možnost hraniti pisma, pamflete, slike, skulpture, zemljevide, medalje, nagrade in druge reči. Za to bi namreč lokalni starinar ali arhivist moral imeti predvsem materialne možnosti, kot sta prostor in čas.²⁵ Pri tem je izstopal amaterski status takšnega »zgodovinjena«, čeprav so se sčasoma nekateri namesto ljubiteljsko začeli tudi poklicno ukvarjati z zbiranjem artefaktov in

19 V originalu: Eric Hobsbawm, *Primitive Rebels: Studies in Archaic Forms of Social Movement in the 19th and 20th Centuries* (Manchester: Manchester University Press, 1959). Slovenski prevod monografije je prispevala Zoja Skušek za Založbo /*cf., 2015, Maribor. Spremnno besedo je prispeval zgodovinar Lev Centrih.

20 Indira Gandhi, *National Open University, Approaches and Themes in Indian Historiography-II* (New Delhi: Indira Gandhi National Open University, 2020), pridobljeno 9. 4. 2023, <https://egyankosh.ac.in/bitstream/123456789/44480/1/Unit-24.pdf>.

21 Ibid., 6.

22 Ibid.

23 Peter M. Jones, »Georges Lefebvre and the Peasant Revolution: Fifty Years on,« *French Historical Studies* 16, št. 3 (1990): 645–63.

24 Mišljeno v kontekstu različnih topografskih praks zbiranja virov/artefaktov, ki so spodbudile razvijanje pogojev, ki so kasnejšemu znanstvenemu zgodovinopisju omogočile sodobne pristope »zgodovine od spodaj«.

25 Po eni strani je šlo za meščanske navdušence in lastnike antikvariatov, po drugi strani so takšno zgodovinjeno izvajale ženske, ki so zbirale različne materiale: fotografije, šaro, dokumente, spominke, pa tudi zgodbe in druge materialne in nematerialne artefakte z določenim osebno-intimnim ali skupnostno-relevantnim pomenom.

arhiviranjem dokumentov. Tako se je kasneje ta praksa izkazala kot ključna za mnoge bodoče strokovne zgodovinarje in muzealce²⁶ – v luči deelitizacije dejavnosti zbiralništva je to postalo poklic, dostopen različnim slojem ljudi.

Obrobnejše teorije »zgodovino od spodaj« retroaktivno prepoznavajo v najzgodnejših zapisih o izkušnjah »navadnih« ljudi, kot so zabeležene v *Koranu* ali *Bibliji*. To pokaže na širino in ohlapnost spektra »zgodovine od spodaj«, od koder izhajajo vsa njena različna poimenovanja in pojmovanja. Zgodovinar, avtor in aktivist Markus Rediker je njene temelje postavil v njeni najbolj priljubljeni metodi: »najbolj demokratični obliki komunikacije – pripovedovanju zgodb«, ki temelji na ljudski oralni tradiciji. Po Redikerjevi oceni je to »najbolj briljantno uspelo« urugvajskemu novinarju in pisatelju Eduardu Galeanu, ki je v svoji trilogiji *Memory of Fire* razodel 500 let zgodovine Amerike z uporabo oblik in tehnik staroselskega pripovedovanja zgodb.²⁷ Rediker je nato »zgodovino od spodaj« postavil tudi na svetovnem zemljevidu, na primer v Indoneziji (*sejarah dari bawah*), na Filipinih (*kasaysayan mula sa ibaba*) ali v Turčiji (*aşağıdan tarih*), prišel pa je tudi njene različice v arabščini, japonsščini, mandarinščini in bengalščini. Medtem ko so v evropskem okolju aktualni tudi njeni neposredni prevodi, kot so *histoire par en bas* v Franciji; *Geschichte von unten* v Nemčiji; *storia dal basso* v Italiji, je v splošnem njena razvejana prevodna nomenklatura manj problematična kot neurejeno vsebinsko pojmovanje. Tako se pogosto zamenjuje s pojmi, kot so ljudska zgodovina, zgodovina vsakdanjega življenja/*Alltagsgeschichte*, radikalna zgodovina ter mikrozmogovina. Kljub temu da ne gre za sopomenke, prevladuje vsesplošno medsebojno izmenjevanje teh pojmov, kar je tudi posledica obsežnosti njenega spektra. V nadaljevanju sledi razmejevanje nekaterih pojmovanj, ki so uveljavljena kot sopomenke za »zgodovino od spodaj«.

Interakcije »zgodovine od spodaj«, zgodovine vsakdanjega življenja in mikrozmogovine

»Zgodovina od spodaj« kot pristop lahko zajema teme politične, gospodarske, socialne zgodovine ter tematike, pri katerih se navedeni pristopi medsebojno prekrivajo. Kljub tematski širini in podobnim pristopom pa se vseeno razlikuje od mikrozmogovine in zgodovine lokalnega življenja. Mikrozmogovina, ki je v Italiji postala priljubljena v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja, se raziskovalno osredotoča na majhne vsakdanje in nevsakdanje teme: praznik skupnosti, eklektičen dogodek,

26 Kevin Myers in Ian Grosvenor, *Collaborative Research: History from Below*, ur. Keri Facer in Katherine Dunleavy (Bristol: University of Bristol/AHRC Connected Communities Programme, 2018), pridobljeno 28. 8. 2023, https://pure-oai.bham.ac.uk/ws/portalfiles/portal/107152706/History_from_below_C_1_.pdf.

27 Rediker v nadaljevanju dodaja pregled besednih zvez, ki zaznamujejo »zgodovino od spodaj« po vsej Latinski Ameriki: »historia desde abajo«, »historia a ras de suelo« (»zgodovina na ravni zemlje«) ali »história a partir de baixo« – v Braziliji, kjer je njena uporaba povezana predvsem z raziskovanjem suženjstva. – Več gl. Marcus Rediker, »Reflections on History from Below«, *Trashumante. Revista Americana de Historia Social* 20, št. 1-4 (2022): 296–99.

markantnega posameznika (ne glede na razred) ipd. Najbolj mogočno mikrozgodovinsko delo je tako knjiga Carla Ginzburga z naslovom *Sir in črvi*, ki obravnava življenje Menocchia²⁸ – italijanskega mlinarja iz 16. stoletja. Mikrozgodovino je mogoče ločiti od študije primera glede na njen odnos do »velikih« vprašanj: mikrozgodovina po navadi pripoveduje veliko zgodbo znotraj majhne, kar pa za študijo primera ni nujno. To je nakazal tudi eden izmed pionirjev mikrozgodovine Giovanni Levi s svojim zapisom iz leta 1991, v katerem je poudaril, da »celo navidezno najmanjše dejanje, na primer kupovanje štruce kruha, dejansko zajema probleme veliko širšega sistema svetovnih žitnih trgov.«²⁹ Njegovo stališče o odnosu mikrozgodovine do »zgodovine od spodaj« pa je bilo, da mikrozgodovina ni nujno zgodovina izključenih ali nemočnih. Lahko se, denimo, osredotoči na življenje meščanskega dediča³⁰ ali plemiške družine, pri tem pa predela širšo zgodovino okoliške skupnosti ter življenjskega obdobja.³¹ V praksi kljub temu drži, da so mikrozgodovinarji velikokrat izhajali iz marksistične tradicije in usmerjali svojo pozornost na marginalizirane skupine, pri tem dejanju pa se najtesneje navezovali na politično »zgodovino od spodaj.«³²

Manjše skupnosti obravnava tudi delo *Salem Possessed: The Social Origins of Witchcraft*, v katerem sta zgodovinarja Paul S. Boyer in Stephen Nissenbaum preučila problematiko čarovnic znotraj »večje zgodbe« okoliščin njihove lokalne skupnosti. Navedeno avtorsko delo predstavlja predvsem primer t. i. »lokalne zgodovine«,³³ toda zaradi ozkosti mikrolokalnih tematik so bila takšna dela predmet znanstvene kritike, katere posledica je bila razširitev znanstvenoraziskovalnega prostora na t. i. mezozgodovine.³⁴ Mezozgodovine se posledično osredotočajo na mrežne družbene odnose, torej »vzorice povezovanja med skupinami in/ali člani skupine«. Če se poigramo z domišljijo v zvezi s temo zgornjega primera, *Salem Possessed*, bi mezozgodovino lahko poiskali v morebitni konfederaciji čarovnic iz različnih regij.³⁵ A predmet preučevanja lokalnih zgodovin so lahko tudi izolirane in osamljene skupnosti in družbe. Takšen primer bi bile incestuozne prakse lokalnega prebivalstva na odmaknjenih otokih. Če

28 Carlo Ginzburg, *Sir in črvi: svet nekega mlinarja iz 16. stoletja* (Ljubljana: Studia Humanitatis, 2010).

29 Giovanni Levi, »On Microhistory«, v: *New Perspectives on Historical Writing*, ur. Peter Burke (University Park: The Pennsylvania State University Press 1992), 96. Gl. tudi *Inheriting Power: The Story of an Exorcist* (Chicago: University of Chicago Press, 1988).

30 Takšen primer bi bil življenje plemkinje, kot ga analizira Robin Bisha v delu »Reconstructing the Voice of a Noblewoman of the Time of Peter the Great. – Daria Mikhailovna Menshikova, »An Exercise in (Pseudo) Autobiographical Writing«, *Rethinking History* 2, št. 1 (1998): 51–63.

31 Glavna manifestacija italijanske mikrozgodovine je bila serija enainvajsetih monografij *Microstorie*, ki jo je med letoma 1981 in 1991 izdal Einaudi. V teh monografijah je opazno prevajanje besede *crowd* z »delavski razred«, na zadnjih platnicah pa je stala napoved, da namerava serija biti pozorna »tudi, vendar ne nujno, na zgodovino majhnih (piccoli) in izključenih«. – Več gl. *Libri della collana Microstorie, dell'editore Einaudi*, pridobljeno 20. 5. 2023, https://www.libreriauniversitaria.it/libri-collana_microstorie-editore_einaudi.htm.

32 Richard M. Tristano, »Microhistory and Holy Family Parish: Some Methodological Considerations«, *U.S. Catholic Historian* 14, št. 3 (1996): 26.

33 Richard D. Brown, »Microhistory and the Post-Modern Challenge«, *Journal of the Early Republic* 23, št. 1 (2003): 11.

34 V trenutku, ko se zgodovina preneha osredotočati na nacionalne države kot na osnovne raziskovalne enote, se izpostavi kritikam mikrozgodovine z vidika omejitev metodologije mikro-makro. – Več gl. Matti Peltonen, »Clues, Margins, and Monads: The Micro-Macro Link in Historical Research«, *History and Theory* 40, št. 3 (2001): 347–59.

35 Patricia Lengermann in Gillian Niebrugge, »Moments in the Methodology of Meso History«, *The American Sociologist* 38 št. 4 (2007): 340–51.

poenostavimo z besedami Giovannijsa Levija, »mikrozgodovine ni mogoče definirati glede na mikrodimenzijo njenega subjekta obravnave«. ³⁶ Za premišljanje odnosa med mikrozgodovino in »zgodovino od spodaj« je tako ključno razumevanje dejstva, da mikrozgodovina obravnava mikrosubjekte, jih vpenja v širše silnice, pri tem pa ni nujno, da ti subjekti nimajo dostopa do vzvodov moči. Lahko obravnava kmeta, čarovnico ali zapostavljeno vaško skupnost, ni pa nujno, da bo vsakič ubrala to pot. Če poenostavimo, bi lahko obravnavala tudi zgodovino delovanja katerega od veleposlaniških klubov na Japonskem, kar pa ne more biti predmet pri »zgodovini od spodaj«. Medtem pa »zgodovina od spodaj«, v nasprotju z mikrozgodovino, lahko zajema širše, makropojave ter jih obravnava »od spodaj«, torej z vidika marginaliziranih, zapostavljenih, v političnem odločanju neudeleženih skupin in posameznikov – kar pa je zanjo pravzaprav *bistveno*. Razpravo o mikrozgodovini bi lahko sklenili z interpretacijo, da vsako njeno morebitno enačenje z »zgodovino od spodaj« terja premislek, razumevanje in dialektično obravnavo njenega odnosa.

Pri *Alltagsgeschichte* (zgodovini vsakdanjega življenja) so zadeve jasnejše: ta v praksi večinoma obravnava vpetosti delavskega razreda, lahko pa denimo tudi vpetosti nižjih kast, podrejenih apolitičnih družbenih skupin ali posameznikov v širše družbene strukture, vendar primat daje doživljaljski dimenziji. Ščasoma se je vseeno pozicionirala bližje socialni kot politični zgodovini. Od pristopa marksističnih zgodovinarjev se je razlikovala po tem, da ni nujno poudarjala razredov, ekonomskih ali političnih skupin in političnega organiziranja. Namesto tega se je največkrat osredotočala na opravila in norme skupnosti ali posameznikov, vpetih v križišča, razpotja in stranpote afektivne izkušnje in socialnoekonomske življenjske plati. Zgodovinar David F. Crew je *Alltagsgeschichte* sicer definiral kot pristop, ki je »izpodbijal teoretično in metodološko hegemonijo *Strukturgeschichte* znotraj nemškega zgodovinskega ‚ceha‘ in se zavzemal za konstrukcijo radikalno nove paradigme družbenozgodovinskega raziskovanja«. ³⁷ V znanstvenoraziskovalnem okviru Slovenije pa so na področju razvoja zgodovine vsakdanjega življenja v okviru »zgodovine od spodaj«, poleg izjemnih in relevantnih raziskovalnih del etnologov ³⁸ ter antropologov, ³⁹ izvrstno nalogo opravili tudi zgodovinarji. Takšen primer je opus zgodovinarja Andreja Studna. V uvodu svojega dela *Pedenarca, ksel, kelnerca, žnidar – socialnozgodovinska analiza izvora in poklicne strukture stanovalcev izbranih ljubljanskih ulic iz let 1869–1910* je ravno na temo obravnavane problematike avtor poudaril:

»Dandanašnji [je] tudi na Slovenskem vsaj med mlajšimi zgodovinarji ponovno porastlo zanimanje za vsakdanje življenje naših predhodnikov [...] za razliko od tradicionalnih zgodovinarjev, ki se ukvarjajo oziroma so se ukvarjali predvsem s politično in gospodarsko

36 Levi, »On Microhistory«, 93.

37 David F. Crew, »Alltagsgeschichte: A New Social History ‚From Below‘«, *Central European History* 22, št. 3/4 (1989): 395.

38 Marija Makarovič, »Medsebojna pomoč na vasi na Slovenskem«, *Slovenski etnograf* 27/28 (1974–1975): 35–61.

39 Takšni sta deli Nine Vodopivec, *Labirinti postsocializma: socialni spomini tekstilnih delavk in delavcev* (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2015) in *Tu se ne bo nikoli več šivalo: doživljanje izgube dela in propada tovarne* (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2021), 64–67.

zgodovino, zgodovinarja vsakdanjega življenja ne zanima več samo ,topo, četudi več ali manj vestno registriranje vojnih pohodov, obleganj in mirovniških pogodb, diplomatskih spletk, zvijačnosti vladarjev ter parlamentarnih razprav,⁴⁰ pač pa ga bolj privlači človek kot tak, prodreti želi v njegovo notranjost in duševnost, razkriti hoče prepletanje materialne in duhovne kulture v njem, spoznati njegovo delovanje. [...] zanimajo ga torej vsi fenomeni, ki so zarisovali človekov vsakdanjik v preteklosti.«⁴¹

Studen se je kot eden izmed redkih zgodovinarjev posvečal raziskovanju stanovanjske kulture in bivanjskega vsakdanjika, kar po vzpostavljeni sistematizaciji tvori »zgodovino vsakdanjega življenja«. Na zamuden razvoj raziskovanja takih tematik je opozoril zgodovinar David Petelin: »Zgodovinarji, ki se ukvarjajo z ekonomsko zgodovino, so se izogibali socialne zgodovine socialističnega obdobja, saj je bila izkušnja socializma še preveč sveža – polna bolečih spominov in izkušenj ter pogosto problematična zaradi metodološkega pristopa, ki naj bi bil ideološko obremenjen.«⁴² Poleg del Andreja Studna je avtor kot ključna poudaril dela Marka Štuhca in Janeza Cvirna in omenil tudi kasnejši razcvet »zanimanja na področju vsakdanjega življenja, od seminarskih, diplomskih, magistrskih, doktorskih nalog pa vse do znanstvenih člankov, posvetov in monografij različnih obdobj in lokalizacij.«⁴³ Petelin se je v svoji analizi v nadaljevanju osredotočil na ožje področje in metodologijo zgodovine vsakdanjega življenja.

Ključen pojav v slovenskem zgodovinopisnem okolju vsekakor predstavlja revija *Zgodovina za vse*, katere začetki segajo v leto 1994 in ki je nepogrešljiva zakladnica za vprašanja »zgodovine od spodaj« pa tudi »historične teorije in polemike.«⁴⁴ Poleg *Zgodovine za vse* ter podobnih revij in časopisov izstopa tudi produkcija *Prispevkov za novejšo zgodovino* – ene osrednjih slovenskih znanstvenih zgodovinopisnih revij, ki je v začetku imela poudarek⁴⁵ na zgodovini delavskega gibanja. Pomenljiva je tudi razprava ob okrogli mizi *Problemi slovenskega zgodovinopisja v 20. stoletju: ob 40-letnici Inštituta za novejšo zgodovino v Ljubljani*. V uvodnih tezah razprave je bila poleg pohvale prispevkov Andreja Studna in Aleša Gabriča prisotna ugotovitev, da »sta predvsem kulturna zgodovina in zgodovina vsakdanjega življenja preveč zapostavljeni pri raziskovanju, kar naj bi bilo simptomatično.«⁴⁶ V zgornjem kontekstu pa bi pravzaprav enako lahko sklepali tudi za področje politične »zgodovine od spodaj«. To hipotezo lahko potrdi pregled arhivskih številk revije *Prispevki*: v vzorčnem obdobju zadnjih desetih let beležimo relativno redno, a nesistematično ali nereflimirano obravnavo

40 Josip Mal, *Stara Ljubljana in njeni ljudje* (Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1957), 5.

41 Andrej Studen, *Pedenarca, ksel, kelnerca, žnidar: socialnozgodovinska analiza izvora in poklicne strukture stanovalcev izbranih ljubljanskih ulic iz let 1869–1910* (Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 1993), 3.

42 David Petelin, »Raziskovanje vsakdanjega življenja: socialistični vsakdanjik in zgodovinopisje,« *Prispevki za novejšo zgodovino* 57, št. 2 (2017): 148–69, pridobljeno 15. 6. 2023, <https://ojs.inz.si/pnz/article/view/165/321>.

43 Ibid.

44 Brane Piano, »Zgodovina za vse, vse za zgodovino,« *Delo*, 30. 1. 2014, pridobljeno 12. 6. 2023, <https://old.delo.si/kultura/dediscina/zgodovina-za-vse-vse-za-zgodovino.html>.

45 Več na *Prispevki za novejšo zgodovino*, pridobljeno 17. 5. 2023, <https://www.inz.si/sl/Prispevki-za-novejšo-zgodovino/>.

46 Ervin Dolenc, »Poročila o znanstvenih srečanjih,« *Prispevki za novejšo zgodovino* 40 (2000): 117, pridobljeno 1. 4. 2023, https://www.sistory.si/cdn/publikacije/1-1000/227/Prispevki_za_novejšo_zgodovino_2000_2.pdf#page=111.

»zgodovine od spodaj«. Večinoma so zastopane mikroštudije aktivističnih in prostovoljnih združenj ljudi, stavk delavcev in železničarjev, njihovega vsakdanjega življenja in spominov, spominov žensk, ustne zgodovine na temo velikih dogodkov ipd.⁴⁷ Toda kljub temu pozitivnemu trendu zgodovinopisja ostaja vprašanje *politične* »zgodovine od spodaj« odprto.

V primerih aktivističnih in prostovoljnih združenj so neredko prisotne teme transformacij vlog subjektov iz pasivnih v aktivne, pri čemer se *Alltagsgeschichte* prepleta z »zgodovino od spodaj (navzgor)«. Ni pa nujno, da bo zgodovina vsakdanjega življenja prednostno obravnavala politične pogoje za življenje (na primer delavskega razreda). Sodeč po njeni analitični kategoriji »izkušnje«, pa sploh ni nujno, da se bo osredotočala na delavski razred in marginalizirane subjekte. Nasprotno pa je »zgodovina od spodaj«, ki je sicer širši pojem, zajemajoč tako socialno kot gospodarsko zgodovino, v svoji *politični* konceptiji (ki se ji posveča ta prispevek) jasneje zastavljena. Kot takšna lahko preučuje načine, kako so določeni subjekti, ki niso imeli dostopa do

47 Gre predvsem za mešanico del s področja mikrozgodovine in zgodovine vsakdanjega življenja, pri čemer bi se določeni prispevki lahko v celoti ali delno opredelili kot »zgodovina od spodaj«, kakor jo definira ta članek. Za zainteresiranega bralca ali bralko sledi popis nekaterih relevantnih prispevkov. – Mojca Šorn, »Preskrba Ljubljane s hrano 1941–1945«, *Prispevki za novejšo zgodovino* 48, št. 1 (2008). Bojan Himmelreich, »Organizacija preskrbe na osvobojenih ozemljih Slovenije in priprave na vojno obdobje 1944–1945«, *Prispevki za novejšo zgodovino* 49, št. 2 (2009). Andrej Studen, »Izjava enega zanesljivega Slovenca zadostuje – denunciacije pronemških elementov po razpadu habsburške monarhije v dokumentih okrajnega sodišča Slovenske Konjice«, *Prispevki za novejšo zgodovino* 49, št. 1 (2009). Dunja Dobaja, »Socialna in zdravstvena zaščita mater in otrok v letih 1919–1939 na območju Dravske banovine«, *Prispevki za novejšo zgodovino* 50, št. 3 (2010). Avgust Lešnik, »Nuestros Espanoles. Donese k vlogi jugoslovanskih/slovenskih prostovoljcev v španski državljanski vojni 1936–1939«. Hellwig Valentin, »Koroški prostovoljci v mednarodnih brigadah v španski državljanski vojni 1936–1939«, *Prispevki za novejšo zgodovino* 50, št. 2 (2010). Mateja Ratej, »Korošec vihti bič nad železničarji«, *Prispevki za novejšo zgodovino* 50, št. 1 (2010). Ivan Vogrič, »Župančičeva Kovaška in gibanje prepородovcev«, *Prispevki za novejšo zgodovino* 50, št. 1 (2010). Eva Mally, »Aktivisti Osvobodilne fronte«, *Prispevki za novejšo zgodovino* 51, št. 2 (2011). Andrej Studen, »Pričakovani in dejanski krepotni svet ljubezni, spolnosti in morale služkinj v meščanskih gospodinjstvih«. Mojca Šorn, »Sobivanje med vojaštvom in civilnim prebivalstvom na Slovenskem v prvi Jugoslaviji«, *Prispevki za novejšo zgodovino* 51, št. 2 (2011). Andrej Studen, »Vprežna konja, rjava, v najboljših letih, poceni prodam ... «: začetki oglaševanja v ljubljanskem časopisu Laibacher Zeitung«, *Prispevki za novejšo zgodovino* 52, št. 2 (2012). Mateja Ratej, »Pogledi na revščino: iz korespondence Ivana Puclja, ministra za socialno politiko in narodno zdravje Kraljevine Jugoslavije«, *Prispevki za novejšo zgodovino* 53, št. 2 (2013). Žarko Lazarevič, »Slovenski kmečki svet med fikcijo in gospodarsko zgodovino (Impresije iz imaginarijev kmečkega sveta do druge svetovne vojne)«, *Prispevki za novejšo zgodovino* 54, št. 2 (2014). Polona Sitar, »Smo mel cel popoldan fraj – da ti to kot delavcu vzamejo ... « Spomin na prosti čas in delo žensk v obdobju socialistične Slovenije,« *Prispevki za novejšo zgodovino* 55, št. 1 (2015). Rok Stergar, »Hrana na bojiščih 1. svetovne vojne: izkušnje slovenskih vojakov,« Irena Selišnik, »Skrb v službi vojne: bolniške strežnice na Kranjskem,« Urška Strle, »K razumevanju ženskega dela v veliki vojni« in Marta Verginella, »Ženske v vojni in o veliki vojni,« vsi štirje *Prispevki za novejšo zgodovino* 55, št. 2 (2015). Rok Filipič, »Brigadirski ho-ruk!: prva štiri leta mladinskih delovnih akcij v Brkinih 1975–1978,« *Prispevki za novejšo zgodovino* 56, št. 2 (2016). David Petelin, »Raziskovanje vsakdanjega življenja: socialistični vsakdanjik in zgodovinopisje,« Jurij Hadalin, »Nihče jim ne zaupa, pa še kar nastajajo. Izvenparlamentarne politične stranke na Slovenskem od demokratičnih sprememb do danes« in Marko Zajc, »ZSMS iz družbenopolitične organizacije v politično stranko,« vsi trije *Prispevki za novejšo zgodovino* 56, št. 2 (2017). Jelka Piškurič, »Standard in potrošniške prakse v spominih na socializem,« Marta Rendla, »Alternativna kulturna gibanja in »konglomerat FV« v osemdesetih letih v Sloveniji« in Zdenko Čepič, »The Student Movement 1968/1971 in Ljubljana in Wider Context in Albert Bing, Titoism, Dissidents and Culture of Dissent,« vsi trije *Prispevki za novejšo zgodovino* 58, št. 3 (2018). Tjaša Konovšek, »Med idealom in resničnostjo: ženske v času druge svetovne vojne na Slovenskem,« *Prispevki za novejšo zgodovino* 59, št. 3 (2019). Lilijana Trampuž: »Delovanje ilegalne KPJ v času šestojanuarske diktature,« *Prispevki za novejšo zgodovino* 60, št. 1 (2020). Lev Centrih, »Kaj naj storim v slučaju, da naši častiti zadržniki ne bodo hoteli povišati deležev?« Konflikti v Prvi želbljarski in železoobrtni zadrugi v Kropi in Kamni Gorici in letih 1924–1927,« *Prispevki za novejšo zgodovino* 60, št. 1 (2020) ipd.

vzvodov oblasti, zahtevali in uveljavljali svoje pravice, se samoorganizirali (v milico, stranko, frakcijo, iniciativo) ali kako drugače mobilizirali. Pri tem njena pozornost ni na vsakdanji izkušnji, temveč na specifični politični poziciji »od spodaj« z vidika organizacije, delovanja ali politične misli subjektov. Podobno lahko interpretiramo razlike med politično »zgodovino od spodaj« in konvencionalno zgodovino dela: zgodovino dela poleg vidikov širše socialne zgodovine dela bolj zanimajo delavske izkušnje, stavke, protestniška kultura, mobilizacija z vidika konkretnih delavskih struktur. Politično »zgodovino od spodaj« lahko zanima vse to, v ospredju pa so pogosto širši vidiki »politične (samo)organizacije⁴⁸ od spodaj« – delno od tod tudi »the making« v naslovu *The Making of the English Working Class* zgodovinarja E. P. Thompsona, kljub temu da je to delo generalno uveljavljeno kot emblematično za vejo socialne zgodovine. Poleg tega pa ni omejena na delavski razred, temveč lahko vključuje tudi druge subjekte (takšen primer je gibanje *Black Lives Matter*). Tako »zgodovina od spodaj« v referenčni okvir politične zgodovine povrne perspektive širokega spektra irelevantnih, pozabljenih, tlačanih in drugače zapostavljenih subjektov.

Subjekti »zgodovine od spodaj«

Do znanstvenoraziskovalnega obrata in razširitve spektra potencialnih subjektov je prišlo ravno v času, ki je sledil ustanovitvi gibanja *History Workshop*. Raziskovanje se je s stroge marksistične preučitve delavcev v okviru »stare zgodovine od spodaj« razširilo na zgodovino žensk in drugih nerazredno opredeljenih subjektov. Socialni zgodovinar Andy Wood je ob tem dogajanju analiziral pomembno vprašanje za politično zgodovino pisje: Kako se izogniti izgubi materializma na račun morebitne kulturizacije ali premika k bolj »identitetnim« političnim vprašanjem, s katerimi so bili povezani subjekti »zgodovine od spodaj«? Wood je svojo analizo sklenil s poudarjanjem delovanja generacije socialnih zgodovinarjev iz devetdesetih let prejšnjega stoletja, ki se je kulturni preobrat večinoma pravzaprav ni dotaknil. Ta generacija je kot izolirani raziskovalni svet ostala zvesta vse bolj podcenjenemu, a še vedno močnemu materializmu: »ne glede na to, ali so bile obravnavane izkušnje žensk v Londonu (Laura Gowing), kriminal (Garthine Walker), urbana marginalnost (Paul Griffiths) ali življenje trpinčenih podeželskih revežev (Steve Hindle), so zgodovinarji vprašanja moči na koncu vpeli v materialni kontekst in družbene strukture«. ⁴⁹ V nasprotju z Woodom, ki je obrat iz šestdesetih let prejšnjega stoletja poskušal uravnati z indeksiranjem posamičnih primerov materialistično naravnane zgodovine, je zgodovinar Markus Rediker ubral drugačen pristop.

⁴⁸ Kenneth O. Morgan, *Kenneth O. Morgan: My Histories* (Cardiff: University Of Wales Press, 2015).

⁴⁹ Andy Wood, »'History from below and early modern social history' in forum: The Future of 'History from Below': An Online Symposium,« *The Many-Headed Monster*, 2013, pridobljeno 7. 3. 2023, <https://manyheadedmonster.wordpress.com/history-from-below/>.

Rediker je obrat analiziral, sprejel in dopolnil z razvojem iz osemdesetih let prejšnjega stoletja. Poleg feminističnih je v spekter tematik vključil tudi gibanja za državljanske pravice temnopoltih v ZDA ter protikolonialna, protiimperialistična in tudi protivojna gibanja. Ob tem, da so v popularni politiki od šestdesetih let do danes ta gibanja vpeljala vprašanja o tem, kdo je sploh lahko subjekt zgodovine in kdo je iz nje izključen, so za Redikerja ta odprla tudi vprašanja rase, kolonizacije, odpora, izkoriščanja ipd. Ravno to naj bi »zgodovino od spodaj« zasukalo k njeni bolj politizirani in manj socialni različici.⁵⁰ Tukaj se vnovič porajajo vprašanja političnosti »nove zgodovine od spodaj« in novega subjekta: ali gre znova za vprašanje »ljudstev«, ki v nasprotju s trendi iz 19. stoletja, tokrat preko osvobodilnih gibanj (Kurdi, Palestinci), manj stremijo k državi kot k avtonomiji in svobodi? Ali gre pri novem subjektu »od spodaj« za uporniške kmete in njihovo mreženje na mezoravni in svetovni ravni (Via Campesina, zapatisti)? Ali pa gre še vedno za globalno vprašanje revnih proti eliti, torej za (post)razredno ozaveščene delavce – »prekarce«, ki se politično organizirajo? Kdo je torej danes *spodaj*?

Zgodovinar Tim Hitchcock je razpravo o tem, kateri so parametri »nove zgodovine od spodaj«,⁵¹ in tudi potrebo po njej zagovarjal s širjenjem zgodovinpisne pokrajine (od tod »globalne« zgodovine od spodaj). Poudarjal je novejši odmik »zgodovine od spodaj« od binarnega nasprotovanja med revnimi in elito, kot ga je sprva zastavilo Thompsonovo izhodišče, k vprašanju današnjega političnega agensa, interseksionalnosti in skupnostnih izkušenj. Ta vprašanja so se prepletala v problemu, ki ga je artikulirala zgodovinarica Simone Cerutti: Kdo je spodaj?⁵² V odgovoru na lastno vprašanje⁵³ je Cerutti ponudila svojevrsten kartografski zasuk: »bolj kot o agensu (gibal) v obliki vprašanja *kdo* je smiselno razmišljati o *zemljevidih razmerij moči*: spraševati se, kje so bila mesta pogajanj, soočanj, srečevanj, ki bi lahko proizvajala oblike pismenosti, oziroma drugače, pravnih sporov ali celo uporov.«⁵⁴ Cerutti je

50 Marksistični zgodovinarji po drugi svetovni vojni so se osredotočali na historiografski pristop, ki upošteva dejanja in izkušnje običajnih ljudi, pri čemer je šlo za politično motiviran metodološki premik k demokratizaciji zgodovine. To je pravzaprav pomenilo, da gre pri »zgodovini od spodaj« v njenem izhodišču tako za politično kot za socialno zgodovino in ne le socialno-kulturno, kot bi lahko izhajalo iz površnega branja opisa njenega predmeta preučevanja.

51 Tim Hitchcock, »A New History from Below«, *History Workshop Journal* 57 (2004): 294–98. *Reports on Essex Pauper Letters, 1731–1837*, ur. Thomas Sokoll (Oxford, Oxford University Press, 2001).

52 Vprašanje – »kdo« je tisti, ki je nekonformističen, preganjan ali marginaliziran – kljub svoji neizogibnosti vendarle odpre Pandorino skrinjico »tekme do dna«, brez orodij za smiselno analitično soočanje z nesorazmerji med morjem družbenih pozicij, vpetosti v strukture moči, identitet (ali etiket) znotraj večplastnih agensov. Obenem pa v sistemih, kjer so lahko marginalizirani vsi, vprašanje tako postane: kdo je bolj marginaliziran – starejši, kmeti, ljudstvo, ženske, revni, delavci, temnopolti, LGBTQI, otroci, avtohtoni prebivalci, etnične manjšine ipd. V tem smislu postaja jasno, da je morda »Kdo je spodaj?« napačno vprašanje, podobno pa je tudi z vprašanjem *kako* so bile ženske in drugi marginalizirani. Namesto tega se novejša raziskava osredotočajo na načine epistemoloških vplivov politike, spremembe razmerij moči in družbenih preobratov ali na t. i. protizgodovine (»counterhistories«), ki jemljejo svoj subjekt izven dominantnih smernic zgodovinpisja.

53 Simona Cerutti »Who is below?«. E. P. Thompson, *historien des sociétés modernes: une relecture*,« *Annales. Histoire, Sciences Sociales* 70, št. 4 (2015): 931–56, pridobljeno 12. 4. 2023, <https://www.cairn.info/revue-Annales-2015-4-page-931.htm>.

54 David Featherstone in Paul Griffin, »Spatial Relations, Histories from Below and the Makings of Agency: Reflections on the Making of the English Working Class at 50«, *Progress in Human Geography* 40, št. 3 (2016): 375–93. Cornelia Hughes Dayton, »Rethinking Agency, Recovering Voices«, *The American Historical Review* 109, št. 3 (2004): 839. Cerutti, »Who is below?«, 951.

podala primer zgodovinarke Renate Ago, ki je v svojem delu *Popolo e papi. La crisi del sistema annonario* analizirala delovanje trga z žitom v Rimu v 18. stoletju, spremljala protagoniste trgovinskih izmenjav in

»rekonstruirala družbeno fiziognomijo ter dejavnost trgovcev in kupcev, pri čemer je dosegla zanimive rezultate: večina prebivalstva se je lahko v različnih obdobjih znašla v vlogi prodajalca, samopreskrbnika ali celo kupca; te kontingenčne vloge so vsakemu akterju narekemale določeno ravnanje v odnosu do trga. Dokler ni bilo vnaprej določenih vlog, ni bilo mogoče govoriti o pripadnosti določenemu ideološkemu sistemu.«⁵⁵

Pri predlogu Simone Cerutti gre predvsem za osredotočanje na odnose in prostore dogajanja, prakse, mreže in delovanja – denimo na zgodovino poslušnosti in njenih meja. S tem je avtorica presekala s problemom agensa, skritega v vprašanih, kot je »Kdo je spodaj?«.

Na podoben način lahko pristopimo k problemu depolitizacije⁵⁶ »zgodovine od spodaj«. Namesto da bi se usmerjali na identitete subjektov, se lahko osredinimo na proces »vračanja zgodovine družbenim skupinam, njihovem vplivu v ustvarjanju svoje (in drugih) zgodovine(e)«. ⁵⁷ Dober primer tega procesa vračanja in ustvarjanja – kartografij moči Hitchcocka in Cerrutijeve oziroma »globalnih zgodovine od spodaj« – so postkolonialne zgodovine in t. i. »subaltern studies«, katerih pomembna raziskovalna središča so se nahajala v Indiji, Južni Afriki, Latinski Ameriki in drugje. Zanje je relevantno vprašanje razvoja ali delitve sveta na t. i. »razviti sever in podrazviti jug«, zaznamuje pa jih tudi duh revolucionarnosti, osvobajanja in internacionalizma. V času zahodnih »novih levic« iz osemdesetih let, ko je pojenjala »dominacija« marksističnih zgodovinarjev, so prav raziskovalci »tretjega sveta« producirali znaten opus *dekolonizacijskih* perspektiv na zgodovino.

Konstrukt »Tretjega sveta« je desetletje kasneje, konec devetdesetih, analiziral zgodovinar Arif Dirlik. Kritično je obravnaval predvsem zgodovinsko ukoreninjeno idejo, da je razvoj za človeštvo tako »naraven kot zrak in voda«. Avtor je v nasprotju s tem razvoj določil kot razmeroma novo reč v človeški zgodovini, svojo argumentacijo pa je podprl s študijami antropologa Artura Escobarja. Ta je razvoj in »razvojnizem«⁵⁸ vzpostavil kot evropocentrična ne le v poljih diskurza in ideologije, temveč znotraj »institucionalnih struktur, ki se nahajajo v osnovi globaliziranega kapitala«. Poleg kritike kapitalističnega globalizma kot znanstvene in historične »resnice« je Dirlik opravil tudi kritiko postkolonializma, ki ga je razumel kot konformističnega. Kritičen pa je bil predvsem do samih zgodovinarjev, ki »še naprej pišejo zgodovino, kot da bi bilo doseganje ciljev razvoja merilo, po katerem je mogoče vrednotiti preteklost«. S

55 Cerutti, »Who is below?«, 945.

56 Peter Waterman, »The New Internationalisms: A More Real Thing Than Big, Big Coke?«, *Review – A Journal for the Fernand Braudel Center for the Study of Economies, Historical Systems and Civilizations* 11, št. 3 (1988): 289.

57 Jim Sharpe, »History from below«, v: Peter Burke, ur., *New Perspectives on Historical Writing* (University Park: Penn State University Press, 2001), 25–42.

58 Razvojnizem je meddisciplinarna šola mišljenja, ki je producirala ideologijo razvoja kot ključno strategijo za gospodarsko blagostanje. Več v: Tony Smith, »Requiem or New Agenda for Third World Studies?«, *World Politics* 37, št. 4 (1985): 533, 534, pridobljeno 12. 7. 2023, <https://doi.org/10.2307/2010343>.

svojim stališčem o »razvojnizmu« in njegovih alternativah je avtor poudaril ključnost procesa »radikalnega« preizpraševanja mišljenja in zgodovinenja preteklosti, ki dehistorizira. Pri tem je dehistorizacijo razumel kot proces ločitve ali odstranitve iz zgodovine oziroma »prikrajšanja za zgodovinski kontekst«. ⁵⁹ Od tod tudi praksa t. i. »gverilskih zgodovin« ⁶⁰ tistih protagonistov, ki so bili prikrajšani za obravnavo lastne preteklosti. Gverilska zgodovina je pravzaprav radikalna skupnostna zgodovina, ki vpoglede neakademskega protagonista upošteva enako kot vpoglede zgodovinarjev. Takšna bi bila, na primer, zgodovina sindikatov, kot so jo dojemali in napisali delavci sami, brez poudarka na viktimizaciji ali neagenskosti revnih in zatiranih. Vsekakor pa je tudi sama gverilska zgodovina lahko predmet kritične analize različnih disciplin.

Zgoraj opisani procesi so s teoretičnega vidika sicer zaključili problem osredotočenja na subjekt in agens, nov historiografski problem pa je postalo vprašanje, zakaj in kako so specifični (poleg denimo evropocentričnih še patriarhalni, nacionalistični ipd.) načini reprezentacije specifičnih zgodovinskih pojavov in odnosov pridobili takšno moč, kot jo imajo. Vse bolj osrednje je postajalo vprašanje, *kako* pisati zgodovino, ki ni le previdna ali kritična do »hegemonskih« historiografij, temveč je tudi sama zastavljena *izven* takšnega konteksta. Odgovor na to vprašanje so podale t. i. »aktivistične zgodovine«, ki so bile kot projekt družbene emancipacije ⁶¹ sicer vsehskozni prisotne v zgodovinopisju v obliki konkurenčnih različic preteklosti, napisanih z vidika tistih, ki so jih zmagoslavne in »disciplinirane« zgodovine utišale ali zapostavile: zatiranih, brezpravnih, revnih, upornih in nekonformističnih subjektov. Četudi so njihove vsebine in akterji zelo različni, so aktivistične zgodovine povezane predvsem s političnimi gibanji: poleg delavcev so vključena tudi kolonizirana ljudstva, ženske, temnopolte in etnične manjšine, LGBTQI skupnosti ipd. Aktivistične zgodovine so tako postale širši pojem, ki zajema dekolonialne, feministične, skupnostne in gverilske zgodovine. Kljub temu da so za aktivistične zgodovine obstajale pasti, v katere je lahko obravnava zapadla, kot so izkrivljenost pripovedi, prispevanje k naraščajočim polarizacijam ali selektivna uporaba virov, so se od petdesetih let prejšnjega stoletja do danes razcvetele.

59 Arif Dirlik, »Is There History after Eurocentrism?: Globalism, Postcolonialism, and the Disavowal of History,« *Cultural Critique* 42 (1999): 23.

60 Staughton Lynd, »Doing History,« Preface and Acknowledgments, v: *Doing History from the Bottom Up. On E. P. Thompson, Howard Zinn, and Rebuilding the Labor Movement from Below* (Chicago: Haymarket Books, 2014): 7-9.

61 Aktivistično zgodovinopisje je obenem tudi predmet kritike, saj se zaradi nagibanja k pravičnosti lahko odmakne od discipline zgodovine, (ne)namerno spodbuja družbene polarizacije ali prispeva k političnemu razkolu. Vsekakor pa, kot Carl R. Trueman pokaže v svoji monografiji »*Histories and Fallacies: Problems Faced in the Writing of History*«, objektivnost in nevtralnost nista nujno sopomenki. V središču zgodovinarjeve naloge naj bi zato bili namesto nevtralnosti ali objektivnosti preverljivost in odgovornost po splošnih in uveljavljenih merilih, še posebej pri obravnavi tematik, ki lahko imajo širše in dolgotrajne posledice. Trueman v svoji argumentaciji opomni tudi na študijo Roberta Novicka, ki je pokazal, kako se je sam ideal objektivnosti z leti preoblikoval: »v poznem devetnajstem stoletju sta bila pojma objektivnost in nevtralnost praktično zamenljiva pojma, z leti pa je med njima nastal prepad«. Četudi torej določena študija ni nevtralna, je ključno, da je njena argumentacija (metodologija, pristop k virom in dokazom) preverljiva s splošnimi merili.

Aktivistične in skupnostne zgodovine

Po razcvetu skupnostnih, dekolonialnih, feminističnih in gverilskih zgodovin se je z njimi soočila »zgodovina od spodaj« kot historiografija, populariziralo pa se je predvsem »skupnostno« zgodovinjene. Zgodovinarica Alison Twells je v tem kontekstu kot primer obravnavala knjigo Svena Lindqvista *Dig Where You Stand*, prvič objavljeno leta 1978. Šlo je za »poziv delavcem, naj postanejo raziskovalci, sledijo denarnim tokovom in ‚izkopljejo‘ skrito zgodovino svojega poklica ter tako naredijo pomemben korak k družbeni in gospodarski preobrazbi, ki je spodbudila gibanje zaposlenih za raziskovanje zgodovine dela na lastnih delovnih mestih«. Twells je analizirala tudi latinskoameriške in indijske projekte, ki so bili zasnovani na pedagoških tehnikah Paola Freireja za razvijanje pismenosti. Freirejeve tehnike je aplicirala na specifičen zgodovinski model ustne zgodovine. Ta je »pridobila mednarodni sloves zaradi svojega posebnega demokratizacijskega potenciala, terapevtske funkcije in pričevanj, ki so postala del političnih sprememb, na primer v južnoafriški komisiji za resnico in spravo ali med Čilenci, ki so preživeli politično represijo«. ⁶²

Drug markanten primer takega zgodovinoписja s primatom v ustni zgodovini predstavlja *I fatti di Genova – Una storia orale del G8* sodobnega zgodovinarja Gabriela Proglia in ustnega zgodovinarja Alessandra Portellija. Projekt dokumentira tabu temo za zgodovinoписje, zgodovino prelomnega dogodka v Genovi leta 2001 ob 27. srečanju svetovnega vrha G8. Dogodek je bil tudi vrhunec svetovnega alterglobalističnega gibanja ⁶³ in je ostal v spominu zaradi nasilne smrti 23-letnega protestnika Carla Giulianija. Kot takšen je bil tudi predmet povsem nasprotnih tolmačenj in težav pri osmišljanju tega, kar se je v Genovi pravzaprav zgodilo med bojem, odporom in smrtjo.

Portelli je v uvodni besedi *I fatti di Genova – Una storia orale del G8* poudaril, da gre za »preplet javnih in zasebnih spominov, iz katerih izhaja močna zgodovina. Na eni strani so jo ustvarili mediji s tem, da so v javni imaginarij vsilili predstavo o razdejanju črnega bloka ⁶⁴ in nasilju policije, na drugi pa zgodbe tistih (tudi naključno) prisotnih, ki se jim je dogodek v spomin vrezal kot prava vojna«. ⁶⁵ Z denarjem od prodaje nosilcev zvoka z zbranimi intervjuji prisotnih v Genovi sta zgodovinarja prispevala k financiranju sodnih postopkov aktivistov, ki jih niso mogli plačati sami. V slovenskem

62 Deborah Posel in Graeme Simpson, *Commissioning the Past: Understanding South Africa's Truth & Reconciliation Commission* (Johannesburg: Witwatersrand University Press, 2002). – Alison Twells, *Community History, Making History*, The Institute of Historical Research, School of Advanced Study, pridobljeno 7. 4. 2023, https://archives.history.ac.uk/makinghistory/resources/articles/community_history.html.

63 »Mogoče je to alterglobalistično gibanje oziroma gibanje gibanj še najbolje opisal mehiški pisatelj in aktivist Gustavo Esteva, ki je zapisal, da to gibanje označuje ‚en NE in mnogi DA‘. Se pravi, skupna mu je kritika neoliberalne globalizacije, medtem ko so aspiracije, cilji in vizije teh gibanj mnogoteri.« – »Pogovor z Žigo Vodovnikom o protestih ob vrhu G-8,« *Prikladnejše je poročati o nasilju kot o krivicah* – RTV SLO, 7. 6. 2007, pridobljeno 28. 8. 2023, <https://www.rtvsl.si/svet/prikladnejse-je-porocati-o-nasilju-kot-o-krivicah/72108>.

64 Od decembra 1980 naprej se je stopnjeval cikel množičnih aretacij, uličnih bojev in novih skvotov v Berlinu in po vsej Nemčiji. To je bil kipeči kotel zatiranja in odpora, iz katerega se je rodil Črni blok kot taktika v odgovor na nasilno državno zatiranje. – Več gl. George Katsiaficas. *The Subversion of Politics: European Autonomous Social Movements And The Decolonization of Everyday Life* (New Jersey: Humanities Press International, Inc., 1997), 91, 92.

65 Alessandro Portelli, *I fatti di Genova. Una storia orale del G8* (Rim: Donzelli Editore, 2021), 352, pridobljeno 28. 8. 2023, <https://www.donzelli.it/libro/9788855221856>.

prostoru aktivističnih zgodovin so projekti, podobni *I fatti di Genova*, redki. Približek je najti v umetniško-filozofskih perspektivah avtoric in raziskovalk Marine Gržinič in Aine Šmid *Odpadniške zgodovine/Storie Dissidenti/Dissident Histories* (1982–2022) in v projektu *Paralelne zgodovine opolnomočenja in urbanosti Slovenije 1980–1990–2000*. Ta beleži nova družbena gibanja v okviru subkulturnega delovanja, pank glasbe, alternativnih medijev, kritičnih revij in alternativnih prostorov, kot je galerija ŠKUC. Čeprav tematsko drugačen, je z vidika »skupnostno-projektne« metode podoben projekt zgodovine izbrisanih v Sloveniji. Izvajalo ga je Društvo izbrisanih prebivalcev Slovenije, ki se je borilo za popravo krivic prisilno izgnanim ter protipravno izbranim državljanom bivše SFRJ s teritorija in iz državnega registra Republike Slovenije. Podoben primer predstavljajo tudi vestno zabeležene zgodovine lezbičnega gibanja na Slovenskem.⁶⁶

Navedeni primeri kažejo, kako »zgodovina od spodaj« v sodobnejšem okviru razširja meje zgodovinskega raziskovanja z novimi temami, viri, razpravami, obravnavami, arhivirani ipd. Način, kako sta Portelli in Proglia izvedla projekt *I fatti di Genova – Una storia orale del G8*, je pomemben za zadnji element politične »zgodovine od spodaj«: skupnostno in emancipatorno soustvarjanje zgodovinske vednosti. Skupnostne aktivistične zgodovine presegajo horizonte preprostega ozaveščanja in razvijajo etike in prakse ustvarjanja raziskovalnih »partnerstev«. Gre za odmik od klasične akademske produkcije zgodovine: pobudniki raziskav niso v vlogi vodij, temveč so delavci znotraj etičnega okvira,⁶⁷ zavezanega ljudem, ki želijo pripovedovati in ustvarjati svoje zgodovine.⁶⁸ V tem delu se bolj politično motivirane aktivistične zgodovine razlikujejo od t. i. »zgodovine skupnosti« (ki se močneje osredotoča na dediščino), združuje pa jih skupno izhodišče afektivne tradicije »zgodovine od spodaj«.⁶⁹ Z vidika aktivističnih zgodovin skupnosti »od spodaj« pa najdemo zanimivo prakso med anarhisti. Ti politiko razumejo v njenem »temeljnem pomenu: kot upravljanje skupnih zadev oziroma kot proces odločanja o skupnih zadevah. Zavračajo v javnosti razširjeno razumevanje, ki politiko reducira na dejavnosti političnih strank, državnih organov in drugih institucij predstavnike demokracije«.⁷⁰ Anarhistične skupnosti v regiji so relevanten subjekt tudi za mezozgodovinsko obravnavo, saj so že na začetku devetdesetih let 20. stoletja

66 Suzana Tratnik in Nataša S. Segan, *Zbornik o lezbičnem gibanju na Slovenskem 1984–1995* (Ljubljana: Založba ŠKUC, 1995).

67 Praksa terja tehten premislek o etičnih, političnih in metodoloških vprašanih takega zgodovinjenja, predvsem glede motivacij in interesov vseh udeležencev, uporabe virov ter varnih in zaupnih pogojev za raziskovanje in analizo, vsekakor pa je oralna zgodovina naredila že veliko v kontekstu metodologije in etike.

68 Več o sodelovalnem zgodovinjenju *Collaborative History Writings*, pridobljeno 5. S. 2023, <https://public-history-weekly.degruyter.com/10-2022-1/collaborative-history-writings/>.

69 Predmeti, umetniška dela, performansi, avtobiografije in ustna pričevanja so po navadi ključni deli njihovih zbirk in sestavni del zgodovine, ki si jo delijo. Pri uporabi spletnih dnevnikov, aplikacij in kampanj v družabnih medijih so skupnosti vključene tudi v proces gradnje spletnega arhiva, ki lahko olajša produkcijo zgodovin podrejenih družbenih razredov in skupin. Te zbirke so osrednjega pomena, a žal so mnogi artefakti, predmeti in zbirke podatkov za vedno izgubljeni, predvsem zaradi tega, ker akterji in izvajalci nimajo možnosti ohranjanja in zbiranja. K temu prispevajo nemarnosti, večkratne selitve akterjev zaradi nerešenega stanovanjskega vprašanja, morebitne evikcije pri skvotih, oblast, ki neredko uniči velik del materialov, manko časa za arhiviranje, manko prostora za zbiranje.

70 Peter Korošec, »Ideje in prakse organiziranega anarhizma pri nas (1999–2014)«, *Časopis za kritiko znanosti* 42, št. 257 (2014): 35.

ustvarile (post)jugoslovansko mrežo tovariške pomoči in solidarnosti Ex-yu-a-lista, ki je zaradi vojn časopis *Preko zidova nacionalizma i rata* tiskala v Italiji,⁷¹ nato pa ga distribuirala v Jugoslaviji, kjer ga je pač lahko.

Ob tem je nastala elektronska mreža ZaMir, zgodili so se poskusi formiranja fizične aktivistične mreže, iz Slovenije pa je prišel predlog o vzpostavitvi Anarhistične federacije Jugoslavije.⁷² Sčasoma so svoj položaj zasedle tudi nove generacije in mreže anarhističnega tovarištva, ki so se razvile za drugačne potrebe in čase. Interakcije družbenih skupin na tej ravni tvorijo pogoje za historiografsko analizo na temo, kdo vse in kako je lahko spreminjal zgodovino. Kot to opredeli politologinja Kathy Ferguson: »ravno mezoraven je tisti ključni prostor za oživitev političnega gibanja.«⁷³ Na tej ravni se je razvila Balkanska anarhistična mreža,⁷⁴ kasneje pa vse več neformalnih lokalnih skupin. Ti subjekti so v novejšem obdobju vzpostavili intenzivnejšo prakso samozgodovinjena. Za tako »zgodovino od spodaj« pa je značilen izrecen premik s historiografskega terena k emancipatornemu projektu.

»Zgodovina od spodaj« kot projekt emancipacije skupnosti

»Mi, anarhisti in anarhistke vseh spolov, smo del te zgodovine od spodaj.«⁷⁵ Ta izjava izstopa predvsem po jasno definiranjem razumevanju sebe kot subjektov in dejavnih akterjev zgodovine. Pomenljiva je tudi z vidika odnosa do zgodovine – zelo jasno poudarja »zgodovino od spodaj«. Delovanje in razvoj anarhistične misli je sicer že leta 1986 v zborniku *Antologija anarhizma* zbral sociolog in politolog Rudi Rizman.⁷⁶ Zajel je široko paleto razprav o temi in utemeljil ozadje anarhizma kot enega izmed dveh glavnih revolucionarnih teorij in praks od 19. stoletja do danes, ki se osredotočajo na upor delavstva v boju proti kapitalizmu in drugim izkoriščevalskim praksam.⁷⁷ A to delo je teoretske narave in se ne osredotoča na lokalne pojave in prakse anarhističnih skupnosti. Nastali manko so v raziskovalnem prostoru zapolnili Jasna Fischer, Darko

71 »The Balkan Anarchist Network,« *Antipolitika* (julij 2023), 32.

72 Ibid., 35.

73 Kathy Ferguson, »Writing Anarchism with History from Below,« *Anarchist Studies* 30, št. 1 (2022): 24, 25.

74 Nekateri raziskovalci s področja politologije in sociologije so dodobra popisali gibanja, protestniške, plenumske aktivnosti in zasedbe univerz, borz, ploščadi ipd. v Sloveniji in njihovo navezavo na širše procese v času od ekonomske krize leta 2009 do danes, s poudarkom na obdobju po arabski pomladi, leta 2011, ko se je v celotnem postjugoslovanskem prostoru pričelo družbenopolitično vretje. Sem spadajo plenumi v BiH, gibanje Occupy v Sloveniji, Vseslovenske ljudske vstaje, gibanji za Pravo na grad Beograd in Zagreb ipd.

75 »The Balkan Anarchist Network,« 29. Knjiga, iz katere je vzeta citat, je pravzaprav tudi zanimiv primer skupnostne, kolektivne zgodovine (samozgodovinjena), pisal jo je nepodpisan posameznik, proces pa je kolektiven, saj so z intervjuji, nasveti, besedili, slikami ipd. prispevali številni »prijatelji in tovariši«. Sebe dojemajo v okviru t. i. Balkana od spodaj – regije, ki je »dom gibanj in skupnosti, ki se upirajo logiki nacionalne države«.

76 Rudi Rizman, ur., *Antologija anarhizma: zbornik* (Ljubljana: Knjižnica revolucionarne teorije KRT, Univerzitetna konferenca ZSMS, 1986).

77 Napotke slovenskih zgodovinarjev za vpogled v vlogo anarhizma, predvsem v 19. stoletju, posredujeja Adin Crnkic in Daša Tepina v prevodu članka Johanna Mosta, »Misliti anarhizem v slovenskem prostoru: kronologija in zgodovinski razvoj,« *Časopis za kritiko znanosti* 42, št. 257 (2014): 15.

Štrajn, Žiga Vodovnik, Daša Tepina, Adin Crnkčič in drugi, ki so popisovali kronologijo in zgodovinski razvoj anarhizma v slovenskem prostoru. Jasna Fischer je orisala radikalizacijo delavskega gibanja na Slovenskem v osemdesetih letih 19. stoletja,⁷⁸ Darko Štrajn transformacijo teoretskih in praktičnih vidikov ideološke konfrontacije marksizma in anarhizma glede na kontekst nove levice,⁷⁹ Vodovnik je pisal o transformaciji sodobne anarhistične misli in prakse,⁸⁰ Crnkčič je obdelal anarhizem na Slovenskem v obdobju 1900–1999, nadaljnje delo pa je opravila Tepina in ga leta 2021 zaokrožila v monografiji *Revolucionarne utopije – anarhizem v praksah in teorijah*.

Medtem ko je Crnkčič poudaril relevantnost anarhistične politične misli »za preučevanje preteklih in aktualnih družbenih bojov«,⁸¹ je Tepina podala kratek zgodovinski pregled libertarnih družbenih gibanj z anarhistične perspektive, kjer je že v začetku potrdila izhodiščno trditev anarhistov, da gre pri njih za »pogosto prezrto zgodovino od spodaj«. Skrivalo naj bi jo hegemonistično zgodovinopisje: »anarhistične zgodovine ne gradijo velike osebnosti političnih procesov in velikih mislecev, ampak je primarno zgodovina posameznika, skupnosti in mnogoterih praks, ki skušajo presežati okvire obstoječega.«⁸² Avtorica je uvodoma opravila historični pregled dogodkov, relevantnih za razvoj, razblinjanje (v novejšem obdobju predvsem v času Genove 2001) ter vnovično pojavljanje anarhističnih in drugih avtonomističnih gibanj in praks. Nato se je osredotočila na lokalno anarhistično gibanje, kakor se je to koherentneje manifestiralo v zadnjih treh desetletjih, »anarhistične misli in prakse pa so pred tem bežno vtikane v zgodovino družbenih gibanj.«⁸³

Avtorica je popisala in opisala več praks lokalnega in regionalnega prepletanja gibanj, avtonomnih prostorov ter skupnih projektov mreženja. Eden izmed njih je Balkanska anarhistična mreža, ki je v letu 2023 izdala knjigo z naslovom *The Balkan Anarchist Network*,⁸⁴ v kateri se mreža samozgodovini v osmih različnih jezikih, priloženo pa je tudi fotografsko gradivo s kontekstualizacijo fotodokumentarnega materiala. Mreža je v svoji praksi samozgodovinenja vsebinsko izhajala iz kritike »pogleda oblasti«. Zapisi Balkanske anarhistične mreže v začetku pojasnijo, do katerih diskurzov zgodovine se njihovo samozgodovinenje postavlja v antagonistični odnos: gre za narative »boj[ev] za prevlado med osmanskim, habsburškim in ruskim imperijem, nasilne vzpostavitev nacionalnih držav, vrst vojn, prisilnega priseljevanja, genocidov ter nedavne izkušnje državnega socializma v drugi polovici 20. stoletja.«⁸⁵ Poudarili pa so tudi njihov kasnejši razvoj v diskurze agresije neoliberalizma in politik, »ki so jih

78 Jasna Fischer, »VII. znanstveno posvetovanje ‚Marx in sodobnost‘ z delovnim naslovom »Marksizem in anarhizem – zgodovina in sodobnost« v Arandjelovcu od 10. do 12. januarja 1980,« *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* 20, št. 1–2 (1980): 173.

79 Ibid.

80 Žiga Vodovnik, »Novi anarhizem? – o bifurkaciji in transformaciji sodobne anarhistične misli in prakse,« *Teorija in praksa* 48, št. 1 (2011): 87–107.

81 Adin Crnkčič, *Anarhistična politična misel na Slovenskem v 20. stoletju: magistrsko delo* (Univerza v Ljubljani, 2013), 5.

82 Daša Tepina, *Revolucionarne utopije – anarhizem v praksah in teorijah* (Maribor: Aristej, 2021), 13.

83 Ibid., 33.

84 »The Balkan Anarchist Network.«

85 Ibid., 29.

vsiljevali Mednarodni denarni sklad, Svetovna banka in Evropska unija«. ⁸⁶ Mreža temu diskurzu znanosti in dominantni zgodovini zoperstavlja t. i. »Balkan od spodaj«, ⁸⁷ ki ga je povezala s protiimperialističnimi in antinacionalističnimi gibanji, gibanji za nacionalno osvoboditev, družbeno enakost in upor proti vojnām.

Poleg Balkanske anarhistične mreže je v lokalnem prostoru kronološko po razpadu pobude Socialanarhistične federacije (SAF) ⁸⁸ leta 2003 nastal drugi skupni mednarodni projekt – Balkanski anarhistični sejem knjig (BASK). ⁸⁹ Vsakoletni dogodek je bil in še vedno je organiziran z namenom povezovanja lokalnih, regijskih in mednarodnih gibanj, posameznikov in kolektivov. Predstavlja tudi intelektualno, kulturno stičišče in fizični prostor srečevanja ter izmenjave stališč o aktualnih dogodkih, znanjih in praksah. Udeleženci so se v preteklosti dogovarjali za skupne akcije, pripravljali revije in časopise, ta proces pa je pripeljal tudi do močnejše želje po artikulaciji lastnih zgodovin in arhiviranju lastnih praks. Tako je bil na BASK-u leta 2023 razviden tudi korak naprej k procesu pisanja zgodovine: eden izmed organiziranih panelov je zadeval temo anarhističnih zgodovin in arhivov, kjer so prisotni predstavili spletne arhive in knjižnice ter projekte anarhističnih zgodovin in samozgodovinjena. ⁹⁰ Z vidika na sejmu dostopnih materialov je smiselno omeniti tudi medije, ki bi lahko hranili podatke o politični misli in delovanju anarhističnih skupnosti in ki za zgodovinarje predstavljajo dragocen vir. Za lokalno raven skupnosti v Sloveniji so poleg materialne kulture in artefaktov, ⁹¹ ki jih je bilo mogoče dobiti na BASK-u, relevantni tudi časopis *Anarhistka*, spletni medij *Komunal* z videomaterialom ter radijska oddaja *Črna luknja* v produkciji lokalne skupnosti. ⁹² Osrednjega pomena pa je Acerbic distribucija, pri kateri je leta 2023 izšla knjiga *Boj proti militarizaciji in NATO paktu (2001–2003)*, ki v delu spremne besede predstavlja zgledno teoretsko besedilo skupnostne emancipatorne »zgodovine od spodaj«, skozi katero si lahko ogledamo specifična orodja, ki so jih avtorji in avtorice

86 Ibid.

87 Ibid.

88 Leta 2002 sta se združili dve neformalni skupini – Socialanarhistična iniciativa in Antifašistična akcija ter skupaj z drugimi posamezniki sprožili pobudo za nastanek anarhistične organizacije. Tako je nastala Socialanarhistična federacija (SAF). – Več gl. Korošec, »Ideje in prakse organiziranega anarhizma pri nas«, 39, 40.

89 Po prvem dogodku je na vsaki okrogli obletnici BASK gostoval v Ljubljani (kjer je bil organiziran prvi sejem), vmes pa krožil med drugimi balkanskimi mesti.

90 Samozgodovinjene v slovenskem prostoru z vidika politične zgodovine ni podrobno obravnavano. Večina zapisov, ki so na voljo, ga preučuje ali pregleduje z vidika umetnikov in umetniških praks, ki so to delovanje popularizirali za lastne namene. Slovensko muzeološko društvo ga opredeli »kot pojav, pri katerem poskušajo predstavniki malih, individualiziranih, samoprezentirajočih in seveda samopromovirajočih se (umetnostnih) zgodb ‚prehiteti‘ počasne družbene procese ‚zgodovinjena‘ [...] samozgodovinjene ni nov izum. Na veliko so ga v preteklosti izkoriščale vse politične ideologije, zlasti tiste, ki so hotele igrati vlogo ‚velikih zgodb‘, pa to, kot se je izkazalo v praksi, dejansko niso bile. Tudi one so skušale zgodovino in zgodovinjene prehitovati po intervencijskem zgodovinskem pasu. Od tod poleg klasičnih muzejev toliko specializiranih, kot so muzeji nacizma, fašizma, ateizma, revolucije itd.« – Več gl. Jožef Muhovič, »Univerza v Ljubljani, Akademija za likovno umetnost in oblikovanje Zgodba o ‚velikih‘ in ‚malih‘ zgodbah in njene etične implikacije v kulturi,« v: *Zborovanje Slovenskega muzejskega društva Kočevje*, ur. Ida Gnilišk (Ljubljana: Slovensko muzejsko društvo, 2014), 38, 39.

91 Gre za spekter materialov od izdelkov v samozaložbi – »zinov« do različnih plakatov, nalepk, umetniških del, fotografij, voščilnic in alternativnih zemljevidov, za zgodovinarja pa je ključen tudi dostop do življa skupnosti in akterjev, ki se prepletajo med dogodkom.

92 *Revolucionarne utopije* | *Radio Študent*, 29. 12. 2022, pridobljeno 25. 8. 2023, <https://radiostudent.si/druzba/crna-luknja/revolucionarne-utopije>.

priklicali za namene pisanja skupnostne zgodovine. Knjigo bom v nadaljevanju po eni strani obravnavala kot zgodovinski dokument oziroma vir, namenjen analizi, po drugi strani pa kot vsebino in besedilo, s katerim bom vstopala v kritično-analitični historiografski dialog. Vsebino publikacije sestavlja urejen transkript dogodka enega izmed treh antimilitarističnih pogovornih večerov iz leta 2019, ki je popisal in opisal »boje z začetka prvega desetletja 21. stoletja«.

Knjiga kot vir predstavlja obrat v dosedanjih možnostih za obravnavo zgodovine anarhistične skupnosti. V primeru, ki sta ga s svojim delom pokazala Tepina in Crnkić, je bila za dostop do teh zgodovin ključna vloga aktivista zgodovinarja kot člana skupnosti. Vsekakor pa bi to vlogo lahko opravil tudi »neaktivistični« zgodovinar, za katerega bi bila še bolj ključna zaupljiv odnos do skupnosti in odgovornost. Ta odgovornost za zgodovinarja ne pomeni nujno vključevanja v projekte obravnavane skupnosti. V duhu feministične »kritične solidarnosti« lahko pomeni »sposobnost odzivanja na ljudi, na njihove misli, občutke in dejanja, na njihove borbe in njihove svetove«. ⁹³ V tem je tudi obrat, ki ga pripelje *Boj proti militarizaciji in NATO paktu (2001–2003)*: namesto metode javne zgodovine, pri kateri je osrednja vloga partnerja zgodovinarja sodelovanje s skupnostjo v stvaritvi gverilskih ⁹⁴ ali aktivističnih zgodovin, pretehta metoda *samozgodovinenja* skupnosti v okviru načel »zgodovine od spodaj«.

Odgovor na vprašanje, od kod sploh potreba po samozgodovinenju, zasledimo v pregledu širšega opusa »skupnostnih zgodovin«: izrazit katalizator zgodovinenja je *pomenljiva sprememba*. Gre za spremembo, ki je prispevala k izgubi nekaterih temeljev skupnosti oziroma jo neposredno izzvala ali ki spodbuja skupnost, da začne svojo zgodovino dokumentirati kot »nuj[o] in del preživetja ali oživitve« skupnosti. ⁹⁵ *Boj proti militarizaciji in NATO paktu (2001–2003)* to izrecno naslovi. V spremni besedi knjige, v sekciji s podnaslovom »Pisanje lastne zgodovine«, so avtorji in avtorice opozorili:

»To pa je nevarnost izbrisa zgodovinskega spomina, in ko nova generacija ravno zato, ker išče potrditev za svoj obstoj in delovanje, to stori tako, da pozabi na doprinos prejšnje generacije, sebe pa vidi ne samo kot originalno in samoizvorno tako rekoč, temveč ravno zaradi tega tudi kot absolutno in privilegirano nositeljico vseh emancipatornih izkušenj in praks«. ⁹⁶

Tudi v nadaljnjem besedilu spremne besede je večkrat jasno poudarjena ravno ta težnja samozgodovinenja, ki jo lahko interpretiramo z vidika nastopanja zgodovine kot orodja v boju proti pozabi in iztirjenju iz občega in ožjega zgodovinskega spomina. Zgodovino od spodaj predvsem sami jasno interpretirajo kot emancipatorni projekt in orodje v boju:

»Zapisovanje lastne zgodovine, zgodovine radikalnih gibanj je eno od orodij v boju

93 Caroline Sweetman, »Introduction, Feminist Solidarity and Collective Action,« *Gender and Development* 21, št. 2 (2013): 217–29.

94 V kontekstu amaterskega zgodovinarja.

95 Barbara Franco, »Decentralizing Culture: Public History and Communities,« v: *Oxford Handbook of Public History*, ur. James B. Gardner in Paula Hamilton (Oxford: Oxford University press, 2022), 13.

96 *Boj proti militarizaciji in NATO paktu (2001–2003)* (Ljubljana: Acerbic distribution, 2023), 13.

proti kapitalizmu, militarizmu, državi in drugim hegemonskim tvorbam sedanjosti, ki onemogočajo človečnost in solidarno skupnost. Teksti popisa preteklih bojev niso namenjeni nostalgичnemu podoživljanju, ampak je njihov namen utilitaren, političen, z zavedanjem, da je preteklost zmožna informirati sedanjosti in tako oblikovati tudi drugačno prihodnost.«⁹⁷

Poleg boja proti izbrisu *Boj proti militarizaciji* sloni na še nekaterih stebrih aktivističnega zgodovinopisja, denimo na navdihu: besedilo spremne besede kaže težnjo k nagovarjanju (prihodnjih generacij, bralca, uradnega zgodovinopisja, aparata moči ipd.) Eden izmed zastavljenih ciljev je tako »izzvati učinke na ravni posameznice in družbe, morda kot navdih za lastne intervencije, morda kot sredstvo opolnomočenja ali kot oporo za lastno rabo besed kot orožja v narativni propagandni vojni z oblastniki in njihovimi plenilskimi agendami.«⁹⁸

Ta poudarek konkretne uporabnosti zgodovinske vednosti anarhisti nato nadgradijo z vlogo »orodja«:

»Medtem ko je običajen namen zgodovinskih knjig, da se jih prebira, je namen našega pisanja, da pri bralkah spodbudi soustvarjanje zgodovine v svojem sedanjem trenutku [...] da bi tudi materija govorila zgodbe upora, zgodbe deprivilegiranih in zatrtih, ki so v sebi in drug v drugem našli moč, jo socializirali v širšem družbenem prostoru za boj za boljšo družbo.«⁹⁹

Iz citata je razvidno tudi vzpostavljanje distanciranega odnosa do morebitne (samo)viktimizacije. Še več, razvidna je potrditev lastne pozicije kot (borbenega) agensa v prepletu družbenopolitičnih silnic svojega časa. Tako zastavljena »zgodovina od spodaj« kot emancipatorni projekt skupnosti se stika z javno zgodovino in njenim osredotočenjem na socialno pravičnost (boj za boljšo družbo). Spremna beseda publikacije *Boj proti militarizaciji* tako nakazuje na »zgodovino od spodaj« kot projekt politične emancipacije.

Temelj za pristop politične »zgodovine od spodaj« predstavljata delovanje in mišljenje skupnosti, katere habitus se v odnosu do centra, aparata ali hegemonia politične moči nahaja »spodaj« in ki sebe razume kot subjekt ali delujočega akterja s specifično vlogo v imaginariju lastnega ter širšega relacijskega sveta. Tako zastavljena zgodovina pa je z vidika samozgodovinjena pravzaprav orodje v rokah samoorganiziranih ustvarjalcev družbenih sprememb »od spodaj« v njihovem boju za spomin, obstoj. Širše gledano – gre za pomožno vlogo pri širjenju boja v prostoru in času, še posebej v družbenopolitičnem prostoru, ki te skupine zavrača ali/in se jih boji. Avtorji in avtorice publikacije *Boj proti militarizaciji* se tega zavedajo: »na osnovi razumevanja, da je pomembno te zgodbe iz zgodovine zapisati, da se tudi v materialni obliki ohranijo za tiste, ki jih bo *mного kasneje* na novo nagovorila vsebina v omare zgodovine potisnjenih družbenih bojev in domišljija političnih praks od spodaj«. Nadaljujejo s konkretizacijo agende za prihodnost v luči neenakih razmerij moči in v odnosu do uradne zgodovine:

97 Ibid., 14.

98 Ibid.

99 Ibid.

»ko zapisujemo tisto preteklost, ki smo jo z lastno aktivnostjo tudi kolektivno sooblikovali, je pa v uradni zgodovini zatrta oziroma odrinjena izpod žarometov, to počnemo z jasno agendo. Svojo zgodovino pišemo *v sedanjosti in za prihodnost*«.

Iz zgoraj navedenega, kot tudi iz celotnega teksta, ki je zapisan v močnem enotnem in složnem tonu skupine, pa izhaja neizogiben razmislek o skupnostnem zgodovinjenu z vidika problema »kolektivnosti« spomina, ki to zgodovino piše: kaj se zgodi, ko primat kolektivnega spomina izbriše individualne spomine? Znotraj anarhističnih skupnosti namreč vsekakor obstajajo posamezniki oziroma obstajajo predvsem združeni posamezniki. V tem smislu so za prihodnje raziskovanje lahko zanimivi vprašanja pisanja skupnostnih zgodovin in premisleki, prilagajanja, dogovarjanja jezika in referenčnega polja pričakovani, prepričani, ideologij in želja, ki morebiti spremljajo ta proces in delujejo kot notranji pritiski na prakso pisanja skupnostne zgodovine.

Zgornjo perspektivo dopolnjuje tudi pragmatična linija: aktivistična zgodovina nemalokrat nastaja pod pritiskom zunanosti in v ozračju družbenega okolja, ki ga aktivistični svet čuti in dojema kot represivnega. Takšen kolektivni spomin je zato lahko pravzaprav utrjen v jasno zgodbo, lahko je tudi nepopustljiv, neizprosni in trden. Po drugi strani lahko gre za povsem navaden proces ustvarjanja kolektivnega spomina skupnosti,¹⁰⁰ ki tudi poenostavlja, enači in združuje. Ravno s tem procesom se gradi, legitimira in vzdržuje skupnost, hkrati pa je tudi smiselno, da so aktivisti po eni strani soustvarjalci skupnosti in po drugi strani negovalci njenega spomina ter identitete. Ta proces je razviden tudi v metodološkem ustroju, kot ga nakaže obravnavana publikacija *Boj proti militarizaciji in NATO paktu (2001–2003)*:

»Tu dokumentirane politične manifestacije so bile izrazi organiziranja in uporniške strategije ter so izhajale iz konkretnega konteksta njihovih soustvarjalcev. Prav tako so bila v specifičen kontekst prostora in časa umeščena tudi sama pričevanja o preteklih dogodkih, ki so bila posredovana preko konkretnih in seveda pristranskih interpretov. Sedaj so zgodbe teh družbenih vrenj iztrgane iz kolektivne govorne tradicije, zapisane in predane v arhive, s specifičnimi poudarki, ki so se v času in kraju njihovega zapisa zdeli najbolj smiselni.«¹⁰¹

Iz primera odkrite refleksije, kot jo navaja zgornji citat, je več kot očitno, da je pisec zgodovine anarhist, aktivist ali nekdo, ki uporablja metode feministične kritične solidarnosti ali je preprosto osebno vpet v skupnost, ki jo raziskuje kot »pristranski interpret«. Gre za odnos, v katerem so z vidika raziskovalca teh zgodovin potrebne previdnost, natančnost, odgovornost in (samo)refleksija. Za razumevanje so relevantni eksplicitna in implicitna stališča, spreminjajoči se pogoji in pomeni ter premolčana poglobljaja. Z vidika odnosa med uradnim zgodovino-pisjem in samozgodovinjajem je tukaj smiselno vnovič opomniti na vprašanje »radikalne« odgovornosti do tistih, ki jim uradna zgodovina ni namenila prostora ali časa in jih aktualnopolitično medijsko (in družbeno) okolje zavrača.

100 Susan A. Crane, »Writing the Individual Back into Collective Memory,« *The American Historical Review* 102, št. 5 (1997): 1372–85.

101 *Boj proti militarizaciji in NATO paktu*, 14.

Za razumevanje teh svetov je smiselno tudi natančno identificiranje vloge zgodovinarja,¹⁰² obravnavanih skupin in različnih aparatov moči: večkrat očitani problem aktivističnih zgodovin je, da se zanje pogosto zanimajo le simpatizerji. Pogled »od spodaj« pa ni celovit brez »druge plati zgodbe«, kar bi v primeru anarhističnih zgodovin zajemalo vse preostale dominantne sloje in okoliščine, v katerih so različne skupnosti sobivale, se medsebojno stikale, prihajale v sodelovalen ali konflikten odnos, z drugimi besedami – s katerimi so sooblikovale določeno obdobje. Zato je za »zgodovino od spodaj« kot historiografski pristop v odnosu do politične »zgodovine od spodaj« kot emancipatornega projekta poglavitno umeščanje skupnosti in pojavov, ki jih zaznamujejo, v dialektični odnos drug do drugega, prav tako pa tudi natančno sopostavljanje različnih svetov. Primer kulturnega dela »zgodovine od spodaj«, ki to nalogo dobro opravi, je *The Making of the English Working Class* E. P. Thompsona. Poleg podrobno orisanega doživljajsko-čustvenega, intelektualnega in družbenopolitičnega sveta delavcev in drugih subjektov ter skrbne odgovornosti do njihovega lastnega glasu, je E. P. Thompson uporabljal tudi klasične vire (poročila, policijske in sodne dokumente ter zapisnike) ter s tem nakazal, da se lahko samozgodovinenje skupnosti in »zgodovina od spodaj« dopolnjujeta.¹⁰³

Skupnost, ki se samozgodovini, tudi dobro pozna procese, ki so zaznamovali njen nastanek, razvoj, konflikte in transformacije. Tako predstavlja dragocen vir za zgodovinarja, ki se ji je pripravljen analitično posvetiti. Po drugi strani lahko zgodovinar skupnost obravnava s pomočjo zanj nenejstanih prijemov, kot pokažejo primeri aktivističnih in marksističnih zgodovinarjev, na primer E. P. Thompsona ali Erica Hobsbawma. V tem smislu lahko vpelje nove percepcije, ki bi vsebino potencialno lahko približale ne le uradni zgodovini, temveč tudi drugačnemu tipu bralstva. Ožji krog bralstva in posledično pomanjkanje vpliva, ki ga samozgodovinenje lahko sproducira, sicer nista nujno problematična za aktivistične skupnosti. Te so bile vsaj v preteklosti dojete kot bolj zainteresirane za širjenje vednosti znotraj širših krogov podpornikov, manj pa za vključitev svojih zgodb v anale uradne zgodovine (čemur nasprotuje obravnavani primer publikacije *Boj proti militarizaciji in NATO paktu*). Vsekakor pa lahko imata s tako zgodovinsko pozabo večjo težavo konvencionalno zgodovino-pisje in uradna zgodovina s svojo uradno nalogo »objektivnega« zapisa preteklosti.

Zaključek

Prispevek zariše natančnejšo klasifikacijo in problematiko politične »zgodovine od spodaj«, nato pa se opredeli do področja aktivističnega političnega organiziranja »od spodaj« s pomočjo orodja samozgodovinenja. S krajšo študijo primera in analizo

102 Peter Novick, *That Noble Dream: The »Objectivity Question« and the American Historical Profession* (Cambridge: Cambridge University Press, 1988), 442.

103 Denise D. Meringolo, *Radical Roots: Public History and a Tradition of Social Justice Activism*. (Amherst: Amherst College Press, 2021).

samozgodovinenja anarhistične skupnosti potrди tezo, da so samoorganizirano skupnostno raziskovanje, analiza in pisanje ključni za zgodovinenje političnih procesov, za katere klasični arhivi ne obstajajo ali niso na voljo. Poudari pomen tega pristopa za zagotovitev popolnejšega vpogleda v politična dogajanja znotraj samoniklih političnih skupnosti, ki ne le dopolnjujejo, temveč tudi soustvarjajo politično družbo in njene spremembe v času. Ker te skupine preprosto delujejo na robu družbe ali v konfliktu s politiko države, je za njihovo zgodovino ključen njihov lastni vložek. Napetosti med »zgodovino od spodaj« kot historiografskim pristopom in njeno vlogo emancipatornega projekta se tako ne stikajo v vlogi zgodovinarja ali problemu objektivnosti, kot bi bilo pričakovati na prvi pogled – predvsem gre za vprašanje dometa. Če se vrnemo k začetni tezi: zgodovina je takšna, kakršni so pogoji, znotraj katerih je skonstruirana in v katerih deluje. Tako kot so v časih vzpostavljanja nacionalne države njeno zgodovino zamišljali, opredeljevali in uporabljali vladajoče skupnosti in razredi, so to sčasoma lahko počeli tudi nevladajoče skupnosti in razredi. Zanje je zgodovina inherentno orodje in projekt politične emancipacije.

Viri in literatura

Literatura

- »The Balkan Anarchist Network.« *Antipolitika*, 2023.
- Bisha, Robin. »Reconstructing the Voice of a Noblewoman of the Time of Peter the Great: Daria Mikhailovna Menshikova: An Exercise in (Pseudo) Autobiographical Writing.« *Rethinking History* 2 št. 1 (1998): 51–63.
- Brown, Richard D. »Microhistory and the Postmodern challenge.« *Journal of the Early Republic* 23, št. 1 (2003): 1–20.
- *Boj proti militarizaciji in NATO paktu (2001–2003)*. Ljubljana: Acerbic distribution, 2023.
- Cerutti, Simona. »Who is below ?. E. P. Thompson, historien des sociétés modernes: une relecture.« *Annales. Histoire, Sciences Sociales* 70, št. 4 (2015): 931–56.
- Crane, Susan A. »Writing the Individual Back into Collective Memory.« *The American Historical Review* 102, št. 5 (1997): 1372–85.
- Crew, David F. »Alltagsgeschichte: A New Social History 'From Below'?.« *Central European History* 22, št. 3–4 (1989): 395.
- Crnkič, Adin. *Anarhistična politična misel na Slovenskem v 20. stoletju. Magistrsko delo*. Univerza v Ljubljani, 2013.
- Dirlik, Arif. »Is There History after Eurocentrism?: Globalism, Postcolonialism, and the Disavowal of History.« *Cultural Critique* 42 (1999): 23.
- Dolenc, Ervin. »Poročila o znanstvenih srečanjih.« *Prispevki za novejšo zgodovino* 40 (2000): 117.
- Featherstone, David in Paul Griffin. »Spatial Relations, Histories from Below and the Makings of Agency: Reflections on the Making of the English Working Class at 50.« *Progress in Human Geography* 40, št. 3 (2016): 375–93
- Fischer, Jasna. »VII. znanstveno posvetovanje »Marx in sodobnost« z delovnim naslovom »Marksizem in anarhizem – zgodovina in sodobnost« v Arandjelovcu od 10. do 12. januarja 1980.« *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* 20, št. 1–2 (1980): 171–74.
- Franco, Barbara. »Decentralizing Culture: Public History and Communities.« V: *Oxford Handbook of Public History*. Ur. James B. Gardner in Paula Hamilton. Oxford: Oxford University press, 2022.

- Ginzburg, Carlo. *Sir in črvi: svet nekega mlinarja iz 16. stoletja*. Ljubljana: Studia Humanitatis, 2010.
- Hitchcock, Tim. »A New History From Below.« V: *History Workshop Journal* 57 (2004), 294–98.
- Hobsbawm, Eric. *Primitive Rebels: Studies in Archaic Forms of Social Movement in the 19th and 20th Centuries*, Manchester: Manchester University Press, 1959.
- Holdsworth, Nadine. *Joan Littlewood*. New York: Routledge, 2006.
- Hughes, Cornelia. »Rethinking Agency, Recovering Voices.« *The American Historical Review* 109, št. 3 (2004).
- Jones, Peter M. »Georges Lefebvre and the Peasant Revolution: Fifty Years On.« *French Historical Studies* 16, št. 3 (1990): 645–63.
- Katsiaficas, George. *The Subversion of Politics: European Autonomous Social Movements And The Decolonization of Everyday Life*, 91, 92. New Jersey: Humanities Press International, Inc., 1997.
- Korošec, Peter. »Ideje in prakse organiziranega anarhizma pri nas (1999–2014).« *Časopis za kritiko znanosti* 42, št. 257 (2014): 30–52.
- Lawrence, Jon. »Political History.« V: *Writing History: Theory and Practice*. Ur. Stefan Berger, Heiko Feldner in Kevin Passmore, 183. London: Oxford University Press, 2003.
- Lengermann, Patricia in Gillian Niebrugge, »Moments in the Methodology of Meso History.« *The American Sociologist* 38 št. 4 (2007): 340–51.
- Levi, Giovanni. *Inheriting Power: The Story of an Exorcist*, Chicago: University of Chicago Press, 1988.
- Levi, Giovanni. »On Microhistory.« V: *New Perspectives on Historical Writing*. Ur. Peter Burke, 97–119. University Park: The Pennsylvania State University Press, 1992.
- Lynd, Staughton. *Doing History from the Bottom Up. On E.P. Thompson, 7–9, Howard Zinn, and Rebuilding the Labor Movement from Below*. Chicago: Haymarket books, 2014.
- Makarovič, Marija. »Medsebojna pomoč na vasi na Slovenskem.« *Slovenski etnograf* 27/28 (1974–1975): 35–61.
- Mal, Josip. *Stara Ljubljana in njeni ljudje*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1957.
- Meringolo, Denise D. *Radical Roots: Public History and a Tradition of Social Justice Activism*. Amherst College Press, 2021.
- Morgan, O.Kenneth, *Kenneth O. Morgan: My Histories*. Cardiff: University Of Wales Press, 2015.
- Most, Johann. »Misliti anarhizem v slovenskem prostoru: kronologija in zgodovinski razvoj.« *Časopis za kritiko znanosti* 42, št. 257 (2014): 15.
- Muhovič, Jožef. »O logiki malih velikih zgodb. Socio-kulturne implikacije in konsekvence »velikih« in »malih« zgodbah in njene etične implikacije v kulturi.« V: *Zborovanje Slovenskega muzejskega društva Kočevje*. Ur. Ida Gnilšak, 28–40. Radovljica: Slovensko muzejsko društvo, 2014. http://www.smd-drustvo.si/Arhiv%20dokumentov/2%20Zborovanje/Zborovanje%202014%20Kocevje/2014_KO_zbornik%20SMD%20Kocevje.pdf
- Novick, Peter. *That Noble Dream: The "Objectivity Question" and the American Historical Profession*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988.
- Peltonen, Matti. »Clues, Margins, and Monads: The Micro-Macro Link in Historical Research.« *History and Theory* 40, št. 3 (2001): 347–59.
- Petelin, David. »Raziskovanje vsakdanjega življenja: socialistični vsakdanjik in zgodovinopisje.« *Prispevki za novejšo zgodovino* 57, št. 2 (2017): 148–69.
- R. Trueman, Carl. *Histories and Fallacies: Problems Faced in the Writing of History*. Wheaton: Crossway Books, 2010.
- Rediker, Marcus. »Reflections on History from Below.« *Trashumante. Revista Americana de Historia Social*, št.1-4 (2022): 296–99.
- *Reports on Essex Pauper Letters, 1731–1837*. Ur. Thomas Sokoll. Oxford, Oxford University Press, 2001.
- Rizman, Rudi. *Antologija anarhizma: zbornik*. Ljubljana: Knjižnica revolucionarne teorije KRT, Univerzitetna konferenca ZSMS, 1986.
- Sharpe, Jim. »History From Below.« V: Peter Burke, *New Perspectives on Historical Writing*, 25–42. Pennsylvania: University Park, Pa., 2001.

- Smith, Tony. »Requiem or New Agenda for Third World Studies.« *World Politics* 37, št. 4 (1985): 533, 534.
- Studen, Andrej. *Pedenarca, ksel, kelnerca, žnidar: socialnozgodovinska analiza izvora in poklicne strukture stanovalcev izbranih ljubljanskih ulic iz let 1869–1910*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 1993.
- Sweetman, Caroline. »Introduction, Feminist Solidarity and Collective Action,« *Gender and Development* 21, št. 2 (2013): 217–29.
- Taylor, Peter J. »Alternative Geography: A supportive Note on Arrighi and Drangel.« *Review, A Journal for the Ferdinand Braudel Center for the Study of Economies, Historical Systems and Civilizations* 11, št. 4 (1988): 569–79.
- Tepina, Daša. *Revolucionarne utopije – anarhizem v praksah in teorijah*. Maribor: Aristej, 2021.
- Tratnik, Suzana in Nataša S. Segan. *Zbornik o lezbičnem gibanju na Slovenskem 1984–1995*. Ljubljana: Založba ŠKUC, 1995.
- Trimberger, Ellen Kay. »E.P. Thompson: Understanding the Process of History.« V: *Vision and Method in Historical Sociology*. Ur. Theda Skocpol, 211–43. Cambridge: Cambridge University Press, 1984.
- Tristano, Richard M. »Microhistory and Holy Family Parish: Some Methodological Press.« *U.S. Catholic Historian Press* 14, št. 3 (1996): 23–30.
- Vodopivec, Nina. *Labirinti postsocializma: socialni spomini tekstilnih delavk in delavcev*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2015.
- Vodopivec, Nina. *Tu se ne bo nikoli več šivalo: doživljanje izgube dela in propada tovarne*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2021.
- Vodovnik, Žiga. *Demokracija kot glagol*. Ljubljana: Krtina, 2015.
- Vodovnik, Žiga. »Novi anarhizem? – o bifurkaciji in transformaciji sodobne anarhistične misli in prakse.« *Teorija in praksa* 48, št. 1 (2011): 87–107
- Wasserstrom, Jeffrey N. »New Ways in History, 1966–2006.« *History Workshop Journal* 64, št. 1 (2007): 271–94.
- Waterman, Peter. »The New Internationalisms: A More Real Thing Than Big, Big Coke?.« *Review - A Journal for the Fernand Braudel Center for the Study of Economies, Historical Systems and Civilizations* 11, št. 3 (1988): 289–328.

Spletni viri

- »An Introduction & Index to the Material.« *History Workshop*, 5. 11. 2012. Pridobljeno 29. 8. 2023. <https://www.historyworkshop.org.uk/public-history/the-history-workshop-archives-an-introduction/> ().
- »Pogovor z Žigo Vodovnikom o protestih ob vrhu G-8. 7. junij, 2007.« *Prikladnejše je poročati o nasilju kot o krivicah – RTV SLO*. Pridobljeno 28. 8. 2023. <https://www.rtvsl.si/svet/prikladnejse-je-porocati-o-nasilju-kot-o-krivicah/72108>.
- *About us, History Workshop*, 10. 4. 2017. Pridobljeno 28. 8. 2023. <https://www.historyworkshop.org.uk/about-us/>.
- *Collaborative History Writings*. Pridobljeno 5. 5. 2023. <https://public-history-weekly.degruyter.com/10-2022-1/collaborative-history-writings/>.
- DeGruyter. *Public History Weekly*. 2022. Pridobljeno 5. 5. 2023. <https://public-history-weekly.degruyter.com/10-2022-1/collaborative-history-writings/>.
- *From Communist Party Historians, Group to Socialist History Society, 1946-2017. History Workshop*, 10. 4. 2017. Pridobljeno 28. 8. 2023. <https://www.historyworkshop.org.uk/communism-socialism/from-communist-party-historians-group-to-socialist-history-society-1946-2017/>.
- Hladnik Milharčič, Ervin. *Marko Klavora, zgodovinar: Država potrebuje vojno*, 23. 7. 2016. Pridobljeno 2. 3. 2023. <https://www.dnevnik.si/1042747236>.
- Indira Gandhi National Open University, *Approaches and Themes in Indian Historiography-II*. New Delhi: Indira Gandhi National Open University, 2020. Pridobljeno 9. 4. 2023. <https://egyankosh.ac.in/bitstream/123456789/44480/1/Unit-24.pdf>.

- *Libri della collana Microstorie, dell'editore Einaudi*. Pridobljeno 20. 5. 2023. https://www.libreriauniversitaria.it/libri-collana_microstorie-editore_einaudi.htm.
- Myers, Kevin in Ian Grosvenor. *Collaborative Research: History From Below*. Ur. Keri Facer in Katherine Dunleavy. Bristol: University of Bristol AHRC Connected Communities Programme, 2018. Pridobljeno 28. 8. 2023. https://pure-oai.bham.ac.uk/ws/portalfiles/portal/107152706/History_from_below_C_1_.pdf.
- Piano, Brane. Zgodovina za vse - Vse za zgodovino. *Delo.si*. 30. 1. 2014. Pridobljeno 12. 6. 2023. <https://old.delo.si/kultura/dediscina/zgodovina-za-vse-vse-za-zgodovino.html>.
- Portelli, Alessandro. Predgovor. V: *I fatti di Genova. Una storia orale del G8*, 352. Rim: Donzelli Editore, 2021. Pridobljeno 28. 8. 2023. <https://www.donzelli.it/libro/9788855221856>.
- *Prispevki za novejšo zgodovino*. Pridobljeno 17. 5. 2023. <https://www.inz.si/sl/Prispevki-za-novejso-zgodovino/>.
- *Revolucionarne utopije*. *Radio Študent*, 29. 12. 2022. Pridobljeno 25. 8. 2023. <https://radiostudent.si/druzba/crna-luknja/revolucionarne-utopije>.
- Twells, Alison. *The Institute of Historical Research, School of Advanced Study, University of London*. 2008. Pridobljeno 7. 4. 2023, https://archives.history.ac.uk/makinghistory/resources/articles/community_history.html.
- Wood, Andy. »History from below and early modern social history.« *The Future of »History from Below«*, 2013. <https://manyheadedmonster.com/2013/08/21/andy-wood-history-from-below-and-early-modern-social-history/>

Saša Hajzler

“HISTORY FROM BELOW” BETWEEN HISTORIOGRAPHY AND AN EMANCIPATORY POLITICAL PROJECT

SUMMARY

The primary task of the contribution at hand is to more precisely define the field of political “history from below”, which it primarily classifies as an established historiographical concept and, secondarily, as a project of the emancipation of subordinated or otherwise neglected communities. The article outlines the theoretical definition of the term and more clearly juxtaposes the diverse and inconsistent conceptions of “history from below” over time and through various examples of both foreign and national historiography. By emphasising its crucial distinction from the “history of everyday life” and “micro-history”, the contribution defines – according to its object of research – the political version of “history from below” as a historiography of the actions and viewpoints of those individuals and communities that are – in relation to the centre, the apparatus, or the hegemon of political power – located “below”. Moreover, these individuals and communities understand themselves as political subjects and therefore (self-)organise and embed themselves in the power relations in which they operate and/or are located. In this context, the contribution especially raises the question of activist histories and historians that move beyond critical historiography to

include the relevant actors as equal stakeholders in the process of writing history. By reviewing the different approaches and methods of “history from below” – from oral and guerrilla histories to decolonising perspectives of history – it enters the worlds of the oppressed, the lawless, the poor, the rebellious, and the non-conformist subjects, especially those that organise themselves politically, as was the case with the so-called new social movements. In the second part, the paper focuses on the question of the specific case of the “self-historicisation” of the anarchist communities, whose publication *The Struggle Against Militarisation and the NATO Pact (2001–2003)* is taken as a case study of emancipatory “history from below”. In this particular case, it serves as a project and tool in the struggle against the historical oblivion of one of the many self-organised and autonomous political groups operating on the fringes of society and the official state policy. At the same time, the article critically examines the processes of the “self-historicisation” of communities and highlights the complementary tasks of historiography as set out by the historiographical field of “history from below” in relation to its records of autonomous communities.